

Kocsis Tamás: Tér és teljesség – Fenntarthatóság a területhasználatban és az építési tevékenységben*

Témák: agglomeráció, biodiverzitás, döntéshozatal, entrópia, Európai Unió, fejlődés, fenntarthatóság, környezet, környezetgazdaságtan, lokalizmus, Magyarország, marketing, méretgazdaságosság, migráció, modern, növekedés, ökológia, ökológiai gazdaságtan, ökológiai lábnyom, ökoturizmus, önkormányzás, rendszerszemlélet, stratégia, strukturális bűn, szerves építéset, szubszidiaritás, társadalom, termodinamika, turizmus, vidékfejlesztés, zöldek

A cikk a fenntarthatóság témakörét a területhasználatra és az építési tevékenységre fókuszálva járja körül. Noha kész receptekkel nem szolgál, természet, társadalom és gazdaság egészlátó (integrált) szemlélete alapján néhány radikális, normalitást célzó – főként ökológiai gazdaságtani – szempontot fogalmaz meg, amelyekkel egy fenntarthatóbb rendszert alakíthatunk ki. Mivel az írás a fenntarthatóság kérdésköre ihlette, a természeti környezettel kapcsolatos megfontolások a kidolgozottabbak, s csak esetlegesen (ám elválaszthatatlanul) kapcsolódnak hozzájuk a társadalmi vonatkozások. A tanulmányból mindenestre – implicit módon – így is kiténik, hogy a fenntarthatóság eszméje (amely elsősorban a természeti korlátokból fakad) nem mond ellent a társadalmi-emberi kiteljesedésnek, azaz a közjónak, ha az embert és a társadalmat a maga teljességében szemléljük, s nem valamilyen torz és leegyszerűsítő (például a *homo oeconomicus*) ideológia alapján. A cikkben a radikális javaslatokat kevésbé radikális – környezetgazdasági – nézetek ellenpontozzák, mintegy érzékeltetve a problémakör és a megközelítésmódok rendkívüli összetettségét.

A fenntarthatóság elveinek érdemi, s nem félrevezető tárgyalása természet, társadalom és gazdaság integrált szemléletét követeli meg. E teljességre törekvő szemléletet kívánom érvényesíteni a területhasználat és az építési tevékenység tárgyalásakor is, ezért az alábbiakban egymástól látszólag távol álló megfontolások (például vidékfejlesztés, termodinamika és szubszidiaritás) kerülnek egymás mellé, ám ez a fenti igényből fakadóan elkerülhetetlen. Természet, társadalom és gazdaság egészséges viszonya leginkább úgy ragadható meg, hogy a *természetnek* mint legátfogóbb rendszernek alrendszere a *társadalom*, a társadalomnak viszont alrendszere a *gazdaság*, s ezek egymásba ágyazódnak (lásd az ábrát később). Tanulmányom erről az alapról közelít a témához, s ennek következetes alkalmazásából olyan radikalizmus fakad, ami messze túlszárnyalja egyes zöldmozgalmak vélt radikalizmusát.

A csak környezeti szempontokat szem előtt tartó „zöld javaslatok” radikálisnak tűnhetnek ugyan, ámde a társadalmi-emberi vonatkozások figyelmen kívül hagyása miatt még a fenntarthatóságot is gyakran inkább gátolják, mintsem elősegítik. Lehet például a szabadság és a környezeti fenntarthatóság jegyében kábítószert nyújtani a teljesség hiányában szenvedőnek, hiszen az „szemlélődővé tesz” (a kábulatban révedező addig sem fogyaszt), vagy vonzóvá tehetjük gyermekeink számára „a homoszexuális családmodellt” (két férfi vagy két nő aligha nem újabb fogyasztókat). E – zöld körökben is gyakran előforduló vagy legalábbis kevésbé kifogásolt – törekvések azonban ugyanarra a „felvilágosult ateizmusra” épülnek, melyre a Földet felfaló fogyasztói társadalom is, így a kitérésre érdemes céllal, *a természet és az ember harmóniáján nyugvó fenntarthatósággal* pontosan ellentétesek.¹ Tanulmányomban a területhasználat és az építési tevékenység témaköréből számos érvet hozok fel ennek az állításnak az alátámasztására.

* A tanulmány egy korábbi, előzetes változata *A fenntartható fejlődés fogalmának hazai értelmezése és ágazati koncepciói* című tanulmánykötetben jelent meg (Kerekes Sándor – Kiss Károly [szerk.], Budapesti Corvinus Egyetem, 2005, kézirat). A fenti kötet a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium megbízásából készült. Hasznos észrevételeikért köszönet jár dr. Baranyi Árpádnak, dr. Dabóczi Kálmánnak és dr. Kiss Károlynak.

¹ Persze a kábítószerezés és az abortusz szabadságának, valamint a homoszexualitás erkölcsi megkérdőjelezhetetlenségének követelése általában ún. emberjogi, s nem környezetvédelmi kontextusban történik. Ez a „felvilágosult” alapon való érvelés azonban az emberjogi, illetve a zöld mozgalmárokat a civil/politikai cselekvés színterén is gyakran közös táborba tereli.

A fenntarthatóság nem öncél, nem árt tehát azt is megvizsgálni, mit kívánunk fenntartani, s milyen formában. Ugyanígy a radikalizmus sem öncél (maga a szó a latin *radix*, azaz gyökér szóból ered), jóllehet az itt bemutatott integrált modell következtetései modern berendezésünk híveit minden bizonnyal megbotránkoztatják. A leegyszerűsítő – ám a lényegét éppen ezért jól érzékeltető – modell ugyanakkor találkozik a józan ész elvárásaival is, amint azt számos egyetemi szemináriumi csoportomban is megtapasztalhattam. Téves radikalizmus helyett talán a normalitásra törekvés a helyes célkitűzés – ami pillanatnyilag, sajnos, radikálisnak hat. Az ember a természeti és a társadalmi rendszer kulcsa, s cselekedeteit át kell hassa e leíró modell tényszerű tudomásulvétele – ugyanakkor hatalmában áll föllázadni, s a feje tetejére állítani az egész rendszert, ám ez természetéből fakadóan csakis átmeneti, azaz fenntarthatatlan stratégia lehet.

Ebből ered egyik fő tézisem, miszerint a legszűkebb alrendszer, a gazdaság, az utóbbi néhány évszázadban – az ember közreműködésével – mintegy önálló életre kelt, s napjainkban már-már a másik két szféra (természet és társadalom) teljes bekebelezésével fenyeget. Nézetem szerint globális fenntarthatósági problémáink zöme visszavezethető erre az alapmotívumra, még akkor is, ha önpusztító gazdálkodásra, helyi léptékben, nagyon régi történelmi példák is felhozhatók.

John F. *Kavanaugh* (2003) nyomán a gazdaság uralta helyzetre, mint valami megromlott létállapokra, *áruformaként* hivatkozom; szemben a *személyes formával*, amely az általam bemutatott modellben rejlő normalitásra, természetes létállapokra utal. Utóbbiban ember és gazdaság megtalálja teremtett helyét a teljes rendszeren belül, s egymással is megfelelő a viszonyuk. Ilyen helyzetben a fenntarthatóság mint probléma föl sem merül, ezért az ez irányú törekvés az elképzelhető legjobb fenntarthatósági politika. Meglehető, e tanulmányban sokat használom az áruforma és a személyes forma fogalmait, ezek azonban első közelítésként megfelelő és megkerülhetetlen címkék. A konkrét részterületek alaposabb vizsgálatakor persze meg kell haladni ezt a leegyszerűsítő fekete-fehér megközelítést (dichotómiát), ám egy ilyen mélységű elemzés e tanulmány kereteit szétfeszítené.

Alapfölgófogásom egybecseng a *Lányi András* (2002) által *ökológiai politikának* nevezett elgondolással, amely oly módon konzervatív (megőrző) szellemiségű, hogy nem gyömöszölhető be a politikai jobb és bal skatulyáinak egyikébe sem. Az úgynevezett zöld mozgalmakat érintő bíráló megjegyzéseim nem annyira erre, mint inkább azokra az áramlatokra vonatkoznak, amelyek javaslataik megtételekor figyelmen kívül hagyják az emberi teljességet és a társadalom fenntarthatósági szempontjait, s ezért kifejezetten emberellenesek. Sajnos, számomra úgy tűnik, világszinten az efféle zöldek vannak túlsúlyban, vagy legalábbis ők kerülnek gyakrabban az ember szeme elé, s az ő hangjuk a lehangosabb – miközben Magyarországon talán valamivel kedvezőbb a helyzet.

A fenntarthatóság általános szempontjai

Egy zárt, véges rendszerben nem lehetséges egy alrendszer végtelen fizikai növekedése, így a teljes földi bioszférán belül az ember által létrehozott társadalmi-gazdasági alrendszer sem növekedhet a végtelenségig. Sőt, a természetes és az ember által létrehozott mesterséges tényezők földi aránya sem lényegtelen: ügyelni kell arra, hogy a művi elemek aránya ne lépje túl a bioszféra egészséges működését biztosító határt.²

Az ökológusok számára ma már köztudott, hogy a földi élet fenntartása szempontjából a bioszféra egészsége kulcsfontosságú. Az élő természet számos helyettesíthetetlen közvetlen és közvetett szolgáltatást nyújt az emberek számára (lásd *Gonczi* [2004]), s ahhoz, hogy ezek hosszú távon, unokáink számára is hozzáférhetőek legyenek, feltétlenül kerülnünk kell a pusztítását. A megőrzés több szempontból is értelmezhető, így például nem mindegy, hogy a földfelszín mekkora hányadán működhet többé-kevésbé akadálytalanul a bioszféra, s az élő folyamatok egyik legfontosabbika, a fotoszintézis. Ezt nagymértékben befolyásolja az, hogy az utóbbi évtizedekben világszerte felgyorsuló emberi területfoglalás (korábban sosem volt utak, parkolók, városrészek, lakóparkok, bevásárló központok, ipari területek építése) milyen mértékű. A bioszféra működését a fotoszintézisre alkalmas terület csökkenése közvetlenül is befolyásolja, míg maga az építési tevékenység (hogy miféle épületeket, építményeket hozunk létre a tájban) közvetett hatású. E közvetett hatás elsősorban az épület használatából, illetve az épületek elrendezéséből fakadó energiaigényben mutatkozik meg, de az emberi-esztétikai szempontokról sem szabad megfeledkeznünk.

Ugyanakkor hiba volna a fenntarthatósághoz kizárólag ökológiai-természettudományos alapon közelíteni. Hogy az embert a bioszféra részeként milyen hatások érik, s hogy ennek következtében mivé lesz, a természetes és

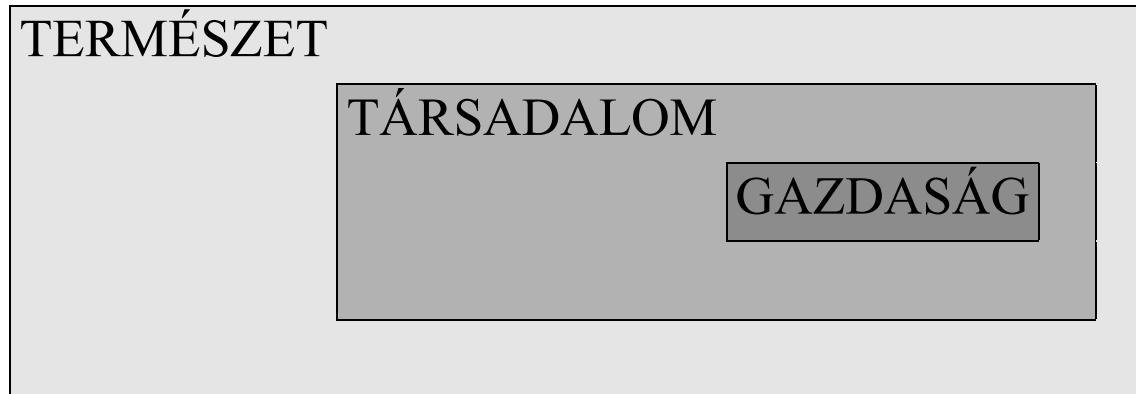
² *Vida* Gábor könyvéből (2001) kiderül, hogy az emberiség a Föld teljes felszínének 50%-át átalakította. A maradék 50% zöme sivatag és sarkvidéki terület, amelyeknek csekély a szerepük a bioszféra működésében. Európában az „érintetlen” területek aránya 10%, Magyarországon 8% (12–13. o.), vagy másképpen: természetes területeink több mint 90%-át már átalakítottuk. Ugyanakkor az átalakítás adott formája nem közömbös a fenntarthatóság szempontjából.

épített környezetén is múlik. A fenntarthatóság szempontjából nem mindegy, hogy az ember milyen mértékben válik a neoklasszikus közgazdaságtan által leírt *homo oeconomicus*-szá, aki anyagi hasznai maximálását tekinti elsődrendű céljának, illetve lesz test és lélek kiegyensúlyozott együttese, aki ebből fakadó valós szükségleteinek kielégítésére vágyik. Bizonyos struktúrák inkább a *homo oeconomicus*-szá válást erősítik, amelyben az emberek mintegy atomizálódott egyénekként léteznek, s anyagi fogyasztásuk és terjeszkedésük révén fokozatosan felélik az őket éltető bioszférát; míg más struktúrák inkább a fenntartható, a bioszférával és önmagukkal harmóniában élni tudó emberközösségeket erősítik.

A fenti fenntarthatósági megfontolások fényében a területfejlesztéshez és az építési tevékenységhez különféleképpen közelíthetünk. E lehetőségek viszonylag jól besorolhatók radikális és kevésbé radikális címkék alá. E tanulmány a témához kapcsolódó javaslatok, törekvések ismertetésekor általában azok radikalizmusára is utal. A kifejtés során a bemutatott integrált modell valódi radikalizmusához (normalitásához) képest helyezem el a kevésbé radikális (kompromisszumos) elképzeléseket.

Noha természet, társadalom és gazdaság következetesen egységes (integrált) szemlélete valódi radikalizmushoz és fenntartható állásponhoz vezet, a kevésbé radikális nézeteknek is van létjogosultságuk. A kevésbé radikális javaslatok gyakran azzal az előnnyel kecsegtetnek, hogy viszonylag könnyen, a rendszer fölforgatása nélkül is átültethetők egy mára amúgy teljes mértékben fenntarthatatlanná vált társadalmi-gazdasági struktúrába. A tűzoltó szerepét tölthetik be, ami azonban nem jelenti azt, hogy a lángok kihunyásával kényelmesen hátradőlhetünk: a parázs továbbra is izzik. Időt azonban nyerhetünk így egy nagyobb léptékű, hosszabb távon is fenntartható struktúra kialakításához.

Kiindulópontunk tehát természet, társadalom és gazdaság hármasszögletű egysége (lásd az ábrát). A legágabb rendszer a természet (bioszféra), ezen belül egy kisebb alrendszer a társadalom, amely nem terjeszkedhet a teljes bioszféra bizonyos hányadán túl. Ugyanez áll társadalom és gazdaság viszonyára: a gazdaság nem kebelezheti be teljes egészében a társadalmat, ám ha ez mégis megtörténne, akkor ennek a bioszféra (és a fenntarthatóság) is kárát látja. A tapasztalat azt mutatja, a gazdaság nem áll meg a társadalom határánál, s igényt tart a teljes rendszer befolyásolására. A területhasználatot és az építési tevékenységet illető kérdéseket e három szféra áttekintésével vizsgálom, s ezek egymáshoz való viszonyáról is szót ejtek. Az elemzést régi-új identitásunk, az Európai Unió kapcsán kezdem, megvizsgálva két, témába vágó uniós dokumentumot.

A vidék funkciói – város és vidék kapcsolata

Hazánk uniós csatlakozása után végképp számot kell vetni az európai fejleményekkel. Noha témánk nem szorítható az úgynevezett vidékfejlesztésre, hiszen város és vidék együttes szemlélete fontos, mégis érdemes a vidékfejlesztésből kiindulni, mert az itteni igények a városokra vonatkozó törekvésekkel sem lehetnek ellentétesek. A vidékfejlesztés terén az Unióban előremutató folyamatok is megindultak,³ erre utal például a

³ A Jávor Károllyal, a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság munkatársával 2005 februárjában folytatott beszélgetés alapján. Fontos fejlemény még az Európai Ökoszociális Fórum létrejötte, amely társadalmi lobbiszervezetként segíti az Európai Bizottságot előremutató agrárpolitikák kidolgozásában.

Cork-i Deklaráció (1996) és az Európa Tanács által elfogadott Vidéki Térségek Európa Kartája (1995). Utóbbi dokumentum *vidéki térségek funkcióit* illető ajánlásai jól tükrözik hármastagolásunkat.⁴

Ökológiai funkciók. Ezek a funkciók elsősorban az egészséges élet természetes alapjainak (föld, víz, levegő) védelméhez, a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzéséhez, a biológiai sokszínűség (biodiverzitás), az erdő és más élőhelyek megővéséhez, általában az ökológiai rendszerek védelméhez kötődnek.

Társadalmi (közösségi) és kulturális funkciók. Ezek a funkciók az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartásában, a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzésében nyilvánulnak meg.

Gazdasági (termelési) funkciók. Magukban foglalják kiemelten a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását, a falusi turizmus-üdülés-rekreáció alapjainak hasznosítását és a vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működését.

A funkciók e példamutató csoportosítását tekintve aligha kell sok kreativitás ahhoz, hogy városi, urbanizálódott térségekre is értelmezzük őket, s még inkább: város és vidék kapcsolatára. Így például a városokban is szükséges az egészséges élet természetes alapjainak védelme, város és vidék kapcsolatát is át kell hatnia e szempontnak. A városokban is nagy szükség lenne a sajátos (és nem univerzális-globális) közösségi és kulturális értékek megőrzésére (vagy újjáélesztésére), még ha ezek más jellegűek is, mint a falusi közösségekéi. Végül, a város is rendelkezik gazdasági funkciókkal, napjainkban azonban aligha ezek megőrzésén, védelmén kell fáradoznunk, hanem azon, hogy e gazdasági funkció ne nyerjen aránytalanul nagy teret az összes többi rovására.

Ugyanakkor kár lenne hallgatnunk arról a mára már nyilvánvalóvá vált tényről, hogy modern (nagy)városaink egyre távolabb kerülnek attól, hogy működésüket, berendezkedésüket hosszú távon, ökológiai és társadalmi értelemben, fenntarthatónak lehessen nevezni.⁵ Épp ezért aggasztó, hogy a városok terjeszkedése miatt a fenntarthatóbb vidéki létforma eltűnőben van. S e terjeszkedés nem csupán a városok területének növekedésével, hanem életformabeli változással is jár, hiszen falvaink infrastruktúráisan és az ottani életmódot tekintve egyre inkább városiasodnak – ami többnyire elszakadás, elidegenedés is egyben a rendszert életető természeti környezettől, s fenntarthatatlan életformához vezet.

A Cork-i Deklaráció a vidékfejlesztéssel kapcsolatban így fogalmaz: *„szükséges az elvándorlás megelőzése, a szegénység elleni küzdelem, a munkahelyteremtés serkentése, az esélyegyenlőség kialakítása, valamint az egészség, a biztonság, a személyiségfejlődés, a pihenés és a vidéki jólét területén megfelelés a növekvő minőségi igényeknek. A vidéki környezetminőség megővésének és javításának szükségességét a Közösség minden vidékfejlesztést célzó politikájában szem előtt kell tartani”*. Az integrált megközelítés alapján ezzel egyet is érthetünk. Ugyanakkor a folytatás némi óvatosságra int: *„Az állami kiadások igazságosabb elosztására van szükség a vidék és a városok között az infrastrukturális beruházások, az oktatás, az egészségügy és a távközlési szolgáltatások területén. A rendelkezésre álló források növekvő hányadát kell a vidékfejlesztés és a környezeti célok megvalósítására fordítani.”*⁶ A deklaráció ezen kitétele azonban könnyen úgy értelmezhető (félreértelmezhető?), hogy az Európai Unió és a fejlesztők többsége vidékfejlesztésen és esélyegyenlőség-teremtésen még mindig inkább azt érti, hogy a vidéket a városi lehetőségek és kényelem szintjére kell „fölfejlesztetni”. Eszerint a vidék (vagy bármely terület) fejlesztése alapvetően pénzkérdés, a problémák gazdasági alapon megoldhatók, sőt: ilyen alapon kell megoldani őket.

Az, hogy helyes-e ez a szemlélet, attól függ, mit tartunk elérendő célnak, milyen jövőkép lebeg a szemünk előtt. Mindez pedig ember- és társadalomképünk függvénye: így például emberhez méltatlannak tartjuk-e a lebetonozott út, a harminc percen belül elérhető gyorsforgalmi út, a közterületek éjszaka is nappali világossága, a vezetékes gáz, víz vagy csatorna *nélküli* életet. Mindezek ugyanis anyagi, így környezetet terhelő és – széles körben megvalósítva, nélkülözhetetlen emberi alapszükségletnek kikiáltva – fenntarthatatlan célkitűzések. Ha ezek az emberi lét lényegéhez tartoznak, akkor igazat kell adnunk a zöldek legszükségesebbjeinek: az élő bolygónkra mért legnagyobb csapás maga az ember. Meggyőződésem szerint ez nem így van, s e „fejlesztések” kívánatosága nemcsak a teljesség, hanem még gazdasági alapon is gyakran megkérdőjelezhető (vö. Kerekes [2002]). Egyelőre azonban térjünk vissza három szféránk fenntarthatósági szempontjainak vizsgálatához.

⁴ A <http://agrarkamara.bekescsaba.hu/gtars/vii9/1114.html> honlap alapján (2005. november 26-i állapot szerint).

⁵ Lásd például Tombác Endre írását *A modern nagyváros, mint a fenntartható fejlődés koncentrált kudarca* címmel (2002).

⁶ A Cork-i Deklaráció szövege magyarul és angolul egyaránt olvasható a <http://www.celodin.hu/read.php?lang=hu&pid=867> weblapon (2005. november 26-i állapot szerint).

Fenntarthatóság a természeti környezetben – A termodinamika tanulságai

A természettudomány régről ismeri a termodinamikai összefüggéseket, melyek a társadalomtudományok számára is megfontolandók, különösen a fenntarthatóságot és a környezetügyet illetően.⁷ A termodinamikában az entrópia a rendezetlenség mértéke, amely egy zárt rendszerben, külső beavatkozás nélkül, folyamatosan nő (egyre nagyobb lesz a rendezetlenség, egyre használhatatlanabb/értéktelenebb lesz a rendszer az ember szempontjából is). A rendszer entrópiája csökkenthető, ám ehhez külön erőfeszítésre (azaz energiabevitelre) van szükség, ami a tágabb rendszerben törvényszerűen növeli a rendezetlenséget. A teljes földi bioszféra anyagi értelemben zárt rendszernek tekinthető, s az energia beérkezési üteme is állandó: ezen adottságokon belül kell gazdálkodnunk, „ameddig a takarónk ér”.

Amikor tehát az ember a maga szempontjai szerint formálja környezetét, akkor egy szűkebb rendszerben „szembeszáll” az entrópia törvényével és nagyobb rendezettséget (kényelmet) hoz létre magának. Ám idővel az épület lepusztul, az út elporlad, a csövek szétrohadnak, a szántóföld elgazosodik (nő az entrópiájuk e mesterségesen roppantul rendezett rendszereknek) – hacsak mindezeket a folyamatokat külön külső erőfeszítéssel (karbantartással) meg nem előzzük. A világegyetem páratlan csodája az élet, s ennek alapja a fotoszintézis: az egyetlen természetes, entrópiát csökkentő folyamat (ami persze magát az entrópia-törvényt nem sérti: mindegy a zöld növények a kívülről érkező napenergia segítségével képesek). Az emberi élet is ezen alapul, ezért emberi-társadalmi „fejlődésünk” nem hagyhatja figyelmen kívül e csodálatos folyamatot, a fotoszintetizáló ökoszisztémák szempontjait. Egy virágos rét, egy természetes erdő entrópiája rendkívül alacsony (rendezettsége hallatlanul magas) egy élettelen holdbéli tájhoz vagy egy rendezetlen hulladéklerakóhoz képest. S a bioszféra e rendezettséget évmilliárdokig képes fenntartani – ha hagyják! Persze egy monokultúrás szántó, egy áruval megrakott bevásárlóközpont a lebetonozott parkolójával, vagy egy fűtött (vagy hűtött) irodaház az előzőeknél is rendezettebb. Ám mindez folyamatos energiabevitel (erőfeszítés) nélkül⁸ idővel az enyészeté lenne.

E természettudományos törvényszerűség semmilyen technikai trükkel sem kerülhető meg: minden ilyen beavatkozással óhatatlanul növekszik valahol máshol, de még zárt és véges földi rendszerünkön *belül* a rendezetlenség. Bizonyos mértékű környezetformálás természetesen elfogadható, belefér, s el is viseli a környezetünk, egy bizonyos szinten túl azonban földi életfenntartó rendszerünknek már *visszafordíthatatlan* károsodását okozhatja. Az embernek küldetése van környezetének formálására, mindaddig, amíg ezt felelős gondnoksággal teszi. Ezt a területfejlesztés és az építési tevékenység során is szem előtt kell tartanunk: mikéntjét és mennyiségét (volumenét) e szempontok figyelembevételével kellene meghatároznunk. Minden egyes közösségi beruházásnál, de sokszor személyes szinten is arról kell döntenünk, elegendő-e számunkra az élő bolygónk által eleve nyújtott rendezettség (ez bizonyosan fenntartható), vagy ennél is nagyobbra van szükségünk (kockáztatva ezzel a fenntarthatóságot). E szempont alkalmazása, persze, meglehetősen radikális következményekkel jár a ma uralkodó gyakorlatra nézve, s alapjaiban forgatja föl a fejlődésről és a fejlesztésről alkotott szokványos elképzeléseket.

Fenntarthatóság a társadalomban – A lokalizmus tanulságai

Manapság radikálisnak hat, ámde igaz: ember mivoltunk *újrafelfedezése* szükséges. Persze ha pusztán magában vizsgáljuk a társadalmat, s nem veszünk tudomást az ökológiai korlátokról, akkor akár egy alapvetően versengő, önző, anyagiassá berendezkedés is vég nélkül fenntartható lehetne, még ha az ebben zajló élet sokak számára egyáltalán nem volna kellemes. Mi mégis egy önmagával is harmóniában élő társadalom mellett érvelünk, amely nem állhat az uralkodó közgazdaságtan homo oeconomicusaiból. Ahhoz is ismernünk kell magunkat és szükségleteinket, hogy a területhasználatot és az építési tevékenységet illetően érvényes és fenntarthatóságot szolgáló javaslatokat tehesünk. A társadalmi fenntarthatóság ugyanis értelmezhetetlen a természeti környezet fenntarthatóságának figyelembevétele nélkül. Vajon fenntartható-e egy végtelenségig individualizálódott, azaz atomjaira hullott társadalom, amely nem egymásra utalt személyek közösségéből, hanem egymással vetélkedő egyének halmazából áll? Mindezek – és a fenntarthatósággal foglalkozó szakirodalom – fényében megállapítható, hogy társadalmi szinten az ökolokalizmus elveit kell érvényesíteni (Curtis [2002]), s jól használhatók e területen az önkéntes egyszerűség alapértékei is.⁹ Nézetünk szerint a társadalmi

⁷ A termodinamika gazdasági jelentőségéről lásd például Georgescu-Roegen (2002).

⁸ Hogy honnan származik az ehhez szükséges energia, szintén nem lebecsülendő fenntarthatósági kérdés, a részletes kifejtés azonban külön tanulmányt igényelne.

⁹ Az önkéntes egyszerűség alapértékei: anyagi egyszerűség, emberi lépték, önállóság, ökológiai tudatosság és a személyiség gyarapodása. Az önkéntes egyszerűségről bővebben lásd Kocsis (2002), 63–81. o.

fenntarthatósághoz szükséges az is, hogy a társadalom jórészt *teljes emberekből* álljon, olyan személyekből, akik ép és erős társas, kulturális, természeti és vallási gyökerekkel rendelkeznek (Kocsis [2002]), ami egyben a természeti fenntarthatóságnak is előfeltétele.

Fenntarthatóság a gazdaságban – A józan ész tanulságai

A mai közbeszéd fenntarthatóság alatt elsősorban a gazdasági fenntarthatóságot érti, olyan *növekedési* pályára állásról beszél, amelyen vég nélkül haladhatunk, azaz nem lesz túlzott az infláció, a munkanélküliség, a jövedelmi egyenlőtlenség, miközben folyamatos az anyagi növekedés, az emberek anyagi gyarapodása. A társadalom és a természet fenntarthatóságával kapcsolatos megfontolásokat mindez teljes mértékben nélkülözi, így válik lehetővé például a *fenntartható növekedés* melletti érvelés, ami véges földi rendszerünkön belül képtelenség (vö. Daly [2001]). A teljes rendszert szem előtt tartva nyilvánvaló, hogy a gazdasági tevékenység fenntarthatóságának kereteit a társadalom és a természeti környezet fenntarthatósága határozza meg (s nem fordítva). Ez, persze, ismét olyan megállapítás, amely radikális következményekkel jár. Kevésbé radikális alapról a napjainkat eluraló gazdasági rendszer valamelyest fenntarthatóbb irányba „pofoztatása” lehet cél. Ezt fentebb tüztőltsának neveztük, s később azt is bemutatjuk, hogy az úgynevezett környezetgazdaságtan milyen javaslatokat tesz ezen alapon.

A természeti, a társadalmi és a gazdasági szféra kapcsolataa fenntarthatóság szempontjából

A természet és a társadalom fenntarthatósága közötti kapcsolat; A társadalom egészséges arányának kérdése a természeti környezetben belül

E két szint kapcsolata az energia szempontjából jól megragadható. Így például a társadalom és a természet számára is jó, ha több ember lakik egy fedél alatt (egy nagycsalád vagy többgenerációs család), mert ez nemcsak az érintettek szocializálódását segíti elő, hanem energetikai szempontból is hasznos. Ugyanabban a fűtött szobában a „meleg” közjóság, senki nem tudja elvonni a másiktól (sőt!). Ha azonban e család atomizálódik, szétesik, s nem családdá, hanem emberek nagyobb területen szétszórt halmazává lesz, akkor több háztartást fognak fenntartani, s télen mindegyiket külön-külön kell fűteni. S természetesen nem csak a fűtési energia lényeges itt: a világítástól a közlekedési igényeken át a területfoglalásig és építkezésig az összes egyéb környezeti vonatkozásról is. Figyelemre méltó és fenntarthatatlan az a folyamat, ami Magyarországon (is) zajlik: a fogyatkozó létszámú lakosság egyre terjeszkedik, egyre nagyobb, korábban természetes (vagy legalábbis fotoszintézisre lehetőséget adó) területeket von el az élővilágtól, energiaigénye abszolút nagyságban kifejezve is nő. Ökológusok rámutatnak, hogy a teljes földi biomasszájának (azaz az adott időszak alatt létrejövő növényi zöld tömegnek) aránytalanul nagy részét sajátította már ki az ember; de az emberiség állandó terjeszkedéséből, az életterek megszüntetéséből, illetve felszabdalásából származó csökkenő biomassza-termelés és fajkipusztulás szintén példátlan méreteket öltött.

A társadalom és a gazdaság fenntarthatósága közötti kapcsolat; A gazdaság egészséges arányának kérdése a társadalmon belül

A társadalom fentiekben kimutatott túlzott burjánzása a bioszférában természetesen nem független a gazdaságtól, pontosabban a gazdaságnak, a gazdasági szemléletnek a társadalmon belül betöltött szerepétől. Még ha a társadalmi károktól eltekintünk is, a természeti környezet eltartóképességének végessége rá kell kényszerítsen, hogy tisztázzuk társadalom és gazdaság viszonyát. Ha ugyanis a gazdaság bekebelezi a társadalmat, s megszűnik vagy illegitimmé válik minden gazdaságossági, hatékonysági, versenyképességi témán *kívüli* érvelés, akkor a folyamat a társadalom határainál aligha fog megállni: a gazdaság a természeti környezet teljes bekebelezésére is igényt tart.¹⁰ A folyamatra már ma is számos jel utal: ilyen a közjavak magántulajdonba adása és piacra terelése, hiszen a gazdasági érvelés szerint éppen az a baj velük, hogy nincs piaci áruk, nincs tulajdonosuk. E folyamatban végül minden és mindenki a piacon találja magát: növények, állatok, ökoszisztémák, tájak, és igen, maguk az emberek is. Az emberek árucikké, áruformájúvá válnak (szemben a személyes formával), ráadásul gondolkodásuk, világlátásuk, így döntéshozataluk is ilyené válik. Ekkor a rövid távú anyagi hasznok

¹⁰ A gazdasági szemlélet képviselői már most is úgy hiszik: a természet a gazdaság része, a természet szolgáltatásai a GDP néhány százalékában merülnek ki (Daly [2001]). A gazdaság társadalmon belüli túlburjánzásáról lásd Polányi Károly (2004) klasszikus elemzését is.

mérlegelése első számú döntési kritériummá lesz, minden más szempont pedig másodrendűvé válik vagy teljesen figyelmen kívül marad.

A természet és a gazdaság fenntarthatósága közötti kapcsolat; A gazdaság egészséges arányának kérdése a természetben belül

A természet és a gazdaság viszonyát ma már rengeteg modell próbálja leírni. Ezek két nagyobb csoportba sorolhatók: egyik a már eddig is többször említett *környezetgazdaságtani* (kevésbé radikális) megközelítés, másik az *ökológiai közgazdaságtani* (radikális) megközelítés. (Mindkettőben megjelennek a társadalom mint köztes szféra szempontjai is, ám ennek mikéntje eltérő, ami jól jellemzi az adott irányzatot.) E felfogásrendszerek segítenek megérteni a területhasználatot és az építési tevékenységet illető kritikák és javaslatok hátterét.

A hagyományos, uralkodó neoklasszikus közgazdasági felfogás szülte a környezetgazdaságtan. A természeti környezetre (és a társadalomra) „gazdasági szemmel” tekint, a felmerülő problémákat piaci alapon kívánja orvosolni. Fölfogásában a természeti tőke helyettesíthető ember által létrehozott (termelt) tőkével, azaz mindaddig fenntartható a gazdálkodás, amíg az elpusztított természeti tőke helyett legalább azzal egyenértékű termelt tőkét hozunk létre. Így például fenntartható a földterület lebetonozása, autópályákkal és bevásárlóközpontokkal való szétszabdálása, ha az ez által elvesztett természeti tőke értéke¹¹ kisebb az ily módon létrehozott javakénál. Minderre a szakirodalomban *gyenge* fenntarthatósági kritériumként hivatkoznak – talán nem véletlenül.¹²

A kevésbé radikális környezetgazdasági javaslatok gyakran valóban egy-egy természeti érték – legalább átmeneti – megmeneküléséhez vezethetnek. Ha például kellően hatalmas összeget rendelünk a parkolókkal, autópályákkal szétszabdalni tervezett ökoszisztémákhoz, a beépítésre ítélt, addig még (szép) természeti környezethez, akkor a költség-haszon elemzések jó eséllyel a nem cselekvést (a nem építkezést) fogják kihozni győztesnek – mivel a beruházás várható költsége nagyobb lesz, mint a haszna. Az áruformájú társadalom áruformájú politikusai és választói sajnos csak ezt a kevésbé radikális, gazdasági nyelvet értik, s a környezetgazdaságtan ezen a nyelven szól hozzájuk. Persze e kevésbé radikális álláspont is politikailag szélsőségesnek tetszhet, ha, mondjuk, azt állítjuk: a természetes formában megőrzött Zengő hegycsúcs értéke százmilliárd dollár, ezzel tessék még a kalkuláció költségoldalát megterhelni.

A környezetgazdaságtannal szemben az *erős* fenntarthatóság hívei (így az ökológiai közgazdászok is) a természeti tőke pótolhatatlanságát, termelt tőkével való alapvető helyettesíthetlenségét vallják. Persze bizonyos fokú helyettesíthetőségre föl lehet hozni néhány korlátozott érvényességű példát, ám az irányzat képviselői egészében véve megkérdőjelezik a gyenge fenntarthatóság szerinti gondolkodást. Népszerű egydimenziós – egyetlen számértékbe sűrített, ezért könnyen értelmezhető, de sok információt el is fedő – fenntarthatósági mutatójuk az *ökológiai lábnyom*, amely az emberi tevékenység környezeti hatását (a népesség, a fogyasztás és a technológiai színvonal együttes figyelembevételével) ökológiailag produktív területben határozza meg (lásd Wackernagel–Rees [2001]).

Nyilvánvaló, hogy közvetlenül befolyásolja az ökológiai lábnyomot a területhasználat és az ökológiailag produktív területek beépítése. Mindez a tevékenységhez felhasznált erőforrások révén nem pusztán *közvetetten* érezteti hatását, hanem a rendelkezésre álló produktív területek csökkentésével *közvetlenül* is. Fenntartható területhasználat nem alakítható ki egyre több és több új terület beépítésével, hiszen a rendelkezésre álló területek idővel elfogynak. Ám, amint az ökológusok rámutatnak, a bioszféra jóval előbb összeomlana, mielőtt az utolsó fát kivágnák, az utolsó mocsarat lecsapolnák és az utolsó gyepes területet lebetonoznák. A természet vészjelzései – többek között – a fajok történelmileg példátlan ütemű kihalása révén már most is jól érzékelhetők.

Az ökológiai lábnyom mint erős fenntarthatósági mutató igen jól használható a területhasználatról és a beépítésről szóló döntések *fenntarthatósági kritériumaként*. A neoklasszikus költség-haszon elemzés helyett (ami a természet pénzbeli értékelését is feltételezi) itt elég megvizsgálni azt, hogy a tervezett beruházás növeli-e magát az ökológiai lábnyomot, illetve csökkenti-e a rendelkezésre álló ökológiailag produktív területet (ugyanis elméletben ilyen területre helyezhető fel egy-egy lábnyom). Ha igen, akkor a beruházástól való tartózkodás

¹¹ E helyütt nincs módunk részletezni a természeti tőke pénzbeli értékelésének könyvtáryi környezetgazdasági irodalmát. Arra azonban föl hívjuk a figyelmet, hogy már a pénzbeli értékelés ténye is arra utal, hogy a természeti tőkét helyettesíthetőnek tartjuk a termelt tőkével, illetve a természetet a gazdaság részeként fogjuk föl.

¹² A gyenge fenntarthatóságot általában – a később általunk is tárgyalt – erős fenntarthatósággal szembeállítva szokták tárgyalni. E fogalmakról jó tájékoztatást ad Neumayer (2003). Mivel *Neumayer* az uralkodó, neoklasszikus közgazdaságtan talajáról mutatja be a kérdést, ezért a teljesség kedvéért érdemes elolvasni Victor (2005) radikálisabb – ökológiai közgazdasági – alapról megfogalmazott könyvkritikáját is.

mellett kell döntenünk, mivel a számítások szerint az emberi tevékenység már most is messze fenntarthatatlan bolygónkon, az országok lábnyomainak összessége nem fér rá Földünk felszínére.¹³ Ezen az alapon, a fenti példákkal élve, semmiképp sem fenntartható *újabb* földterületek lebetonozása, az ökoszisztémák autópályákkal és bevásárlóközpontokkal való *további* szétszabdalása, *új* zöldvezeti lakóparkok létrehozása. (Radikális, de ésszerű fölfogás ez.)

A kicsi szép? – A méretgazdaságosság kérdése

A teljességet szem előtt tartó gondolkodók körében jól ismert alpmű Ernst Schumacher *A kicsi szép* című könyve, amely társadalmi és környezeti szempontból egyaránt a kisléptékű, helyi gazdálkodás mellett teszi le a voksát – szemben a gigantikus, áttekinthetetlen termelési rendszerek ember- és természetellenességével. Nem gondolom, hogy a döntéshozók széles köre az 1970-es évek (a mű megjelenése) óta ezen a könyvön nőtt volna föl, sőt valószínűleg sosem hallottak róla, mégis úgy tűnik, mintha Schumacher üzenetét részben megszívlelték volna. Igen ám, de nem a termelési, hanem a fogyasztási oldalon!

A társadalom szövetének porlasztása mind ipari-technológiai, mind közgazdasági, mind ideológiai alapon módszeresen zajlik. Előbb a nagycsalád, majd maga a család hullott szét elemeire (a fejlettnak nevezett ipari országokban inkább, másutt egyelőre kevésbé), az emberek egyre inkább úgy élik le az életüket, hogy nem képesek (nem akarnak) másokkal tartós életszövetségre lépni. Divattá és ideává lett a szingli életforma.¹⁴ Amint korábban említettük, mindez magában is jelentősen növeli a fogyasztást, hiszen mindenki külön-külön fogyaszt, mindenkinek külön kell megteremtenie a saját komplett egzisztenciáját. Mindez még fogyatkozó népesség mellett is növeli az egy főre jutó fogyasztást, fut a gazdaság szekere, összességében és egy főre jutóan is növekszik a GDP. Ugyanakkor, mindezzel párhuzamosan, a környezeti terhelés drasztikusan növekszik ahhoz képest, mintha az emberek közösségi alapon, egymással megosztva használnák a számukra szükséges erőforrásokat. S itt még csak nem is valamiféle kommuna, hanem „csupán” a hagyományos család mellett érvelünk!

Maga a szociológia régtől fogva tisztában van a családi volumenhozadék jelenségével. Egy háztartásban az egy főre jutó jövedelmet például nem úgy szokás kiszámolni, hogy egy család összjövedelmét osztjuk a családtagok számával. A Központi Statisztikai Hivatal a háztartások jövedelmi-jóléti helyzetének vizsgálatakor az első felnőttözhöz 1-es, a többi felnőtt családtaghoz 0,75-ös súlyt rendel, míg az első gyerekhez 0,65-ös, a másodikhoz 0,5-ös, minden továbbihoz 0,4-es súlyt.¹⁵ (A fenti súlyok ráadásul meglehetősen óvatos álláspontot tükröznek.) Nem nehéz észrevenni, hogy mindez a környezetterheléssel is szoros összefüggésben áll, mondjuk *ugyanaz* a 3-4 ember sokkal környezetterhelőbb 3-4 önálló háztartásként, mint 1 háztartásként. S mindennek az emberi kapcsolatokra, szocializálódásra tett hatásáról még csak nem is szóltunk! A magányos lakó mint modell ugyanolyan közösség- és környezetellenes, mint a magányos autós.

E helyütt feltétlenül említést kell tennünk a magukat radikálisnak tartó zöldek minden népességnövekedést ostromozó, így emberellenes megnyilvánulásairól. Nézeteik a társadalom züllesztése révén összességében alighanem magasabb környezetterheléshez vezetnek, mint egy józan, társadalmi szempontokat is figyelembe vevő, családbarát környezetpolitika. Éppen ezért e radikálisnak szánt zöld felvetések valójában – legalábbis az ember- és közösségellenességet illetően – egy talapzaton állnak a növekedésorientált gazdaság híveivel. Itt is látható: valódi radikalizmus a teljes rendszert egységes egészként felfogó, s valamennyi szempontot integrálni igyekvő álláspont jelent, s nem valamely szemellenzős, jelen esetben csak környezeti szempontokat mérlegelő politika.

Úgy tűnik, jelen gazdasági rendszerünk a volumenhozadékot a termelési oldalon¹⁶ mindenáron be akarja söpörni, nem törődve a gigantikus léptékű termelés elszemélytelenítő és helyi környezetet pusztító jellegével (Schumacher könyve ez ellen lépett föl). A fogyasztási oldalon viszont a „kicsi szép”-elvet próbálja érvényesíteni, pedig a kicsi itt éppen hogy *csúnya*. Érdekes módon fogyasztóként tartózkodunk a

¹³ Ez nem azt jelenti, hogy a lábnyomok egymást többszörösen átfedik, s arról sincs szó, hogy máris itt a katasztrófa. Ideig-óráig ugyanis folytatható ilyen gyakorlat kimerülő erőforrásaink föléléseivel, az azonban biztos, hogy mindez hosszú távon nem fenntartható. A számított lábnyomok túlnyúlása a földgolyó rendelkezésre álló területein a fenntarthatatlanság intő jele.

¹⁴ A tartósan (és gyakran tudatosan) egyedülálló életformájáról és e minta terjedéséről lásd Utasi (2004).

¹⁵ A témáról bővebben lásd például Spéder Zsolt könyvében *A skálahozadék és az egyéni jóléti helyzet* című fejezetet (248–253. o.).

¹⁶ Volumen-, méret- vagy skálahozadékról beszélünk, ha a termék átlagköltsége csökken a kibocsátott mennyiség növelésekor.

volumenhozadékból fakadó előnyök kiaknázásától (ez a GDP-t is visszafogná),¹⁷ nem törődve az emberek atomizálódásának elszemélytelenítő és természeti környezetet is pusztító jellegével. Mindennek a területhasználattal, lakásépítéssel, közlekedési igényekkel való kapcsolata nyilvánvaló. Ráadásul az e területen meghozott beruházási döntések hosszú időre alakítanak ki egy olyan struktúrát, amelyen később már nagyon nehéz változtatni. A meghozott döntéseket tehát minden esetben azon az alapon is vizsgálnunk kell, hogy azok a termelés-fogyasztás-gazdálkodás helyi léptékűvé alakulását elősegítik-e (vagy legalábbis nem akadályozzák), illetve hogy a társadalmat a tartós személyes kapcsolatok vagy inkább az atomizálódás felé terelik-e.

Strukturális kényszerek, az áruformájú táj

Egy lebetonozott óriásparkoló, egy kiszélesített út vagy egy belvárosi mélygarázs nem csupán az áldozatul esett fák vagy a terméketlenné tett termőföld révén rontja a fenntarthatóságot, hanem azáltal is, hogy ökológiai *bűn* elkövetésére csábít. Arra, hogy akkor is használjuk az autónkat, amikor nem kellene. Miután pedig a tömegközlekedés egy tudatos „közlekedésfejlesztési” politika – vagy a kereslet „spontán” csökkenése – révén elsorvadt, nem pusztán csábít, hanem egyenesen *kényszerít* a fenntarthatatlan életmódra (lásd például Röpke [1999]). Ha nincs megfelelő kerékpárút vagy tömegközlekedés, van ellenben autópálya és parkolóhely, akkor az ember csupán aközött választhat, hogy autóbá ül-e vagy inkább otthon marad. A választási lehetőségek ilyen nagymértékű, strukturális kényszerekkel való korlátozása szokatlan egy, a sokszínűséget, a szabad választást és az emberi kibontakozást zászlajára tűző gazdasági rendszer és filozófia keretein belül.

Érdekes módon modern rendszerünkben egyre több fenntarthatatlan szolgáltatást *kell* igénybe vennünk. A városokban ez hangsúlyozottan így van (de nem kellene, hogy így legyen), s vidéken, a falvakban is egyre inkább így lesz, amennyiben „fejlesztésük” révén egyre inkább a városokra kezdenek hasonlítani.

Ahogy az ember és gondolkodása áruformájúvá válhat, úgy válhat áruformájúvá az őt körülvevő táj is. Sőt, maga az áruformájú ember tesz meg mindent azért, hogy környezetét is ilyené alakítsa. Talán mert ebben érzi otthon magát? Például először városainkat önti el a reklámok áradata. Már nem valamilyen régi és megbecsült kultúráról mesél a környék, hanem arról, hogy mely cég mely terméke révén válik „teljesebbé” életünk, mi az, ami nélkül élnünk tovább nem lehet. Teljes háztömbök, tömegközlekedési eszközök, építmények válnak reklámhordozóvá, pénzért minden – termék és reklámhordozó hely – kapható. Az üzenetek elől nincs menekvés, a bennünket körülvevő struktúra végleg üzletivé válik. Vidékre indulva sem sokkal jobb a helyzet. A tájat vezetékek, utak, reklámtáblák borítják el, s még a meghittnek látszó közösségi helyeken (vendéglő stb.) is gyakran egy kereskedelmi rádió harsány reklámüzeneteit vagyunk kénytelenek hallgatni. Biztosak lehetünk benne: ha valamerre sokan tekintenek, mert még valamilyen szépség okán érdemes arra nézni (vagy valami pusztán csak sok ember látómezejébe esik), akkor azt a helyet előbb-utóbb felfedezik a jó üzletet szimatoló, képzett marketingszakemberek. A legkevesebb, hogy kitesznek egy hatalmas, éjjel is kivilágított reklámtáblát.

Mindezek miatt pedig már a csillagos ég látványát is elvesztettük, holott „*a csillagos égbolt az egyetlen ablakunk a Világegyetemre, amely századokon keresztül természetes környezetünként kihatott az egész emberi kultúrára, művészetekre, filozófiára, irodalomra és vallásra; ami a tudományos kutatás és oktatás egyik kulcseleme, és az élővilág természetes környezete*”.¹⁸ S akkor földgolyónk éjszakai kivilágításának, ennek a fényszennyezésnek a közvetlen energiaköltségeiről még nem is beszéltünk! Az üzlet és a „fejlődés” immár az éjszakai égbolt látványát is elveszi tőlünk (s itt persze a légszennyezésről sem szabad megfeledkeznünk). Íme, egy újabb közjóság, a csillagos ég látványának tragédiája, amely olyan alattomos módon következik be, hogy szinte észre sem vesszük!

A városi és a vidéki táj megbocsáthatatlan kereskedelmi elszennyezése ez, fénnel, hanggal, képekkel.¹⁹ Olyan agresszió ez a gyökerekkel rendelkező teljes ember számára, mint a nemdohányzó számára a dohányfüst – s

¹⁷ A volumenhozadék a fogyasztási oldalon értelmezve: több egy háztartásban élő ember megélhetése átlagosan alacsonyabb költségű, mivel nagyobb tételben főzhetnek, vásárolhatnak, fűthetnek stb. Lásd a főszöveg korábbi kifejtését!

¹⁸ Lásd Kolláth–Gyarmathy (2004). Érdemes még Kolláth Zoltán egy másik írásának bevezetőjét is idéznünk: „*Egyszer megfigyelhettem az égboltot egy olyan helyről, ahol 150 kilométeres körzeten belül nincs számottevő közvilágítás és ami ráadásul majdnem 3000 méterrel a tengerszint fölött van. Felejthetetlen élmény az égbolton a horizonttól horizontig húzódó Tejút látványa, a fenyőfák között szinte vakítóan ragyogó, felkelő Fiastyúk. Minden ember megérdemelné, hogy legalább párszor lássa úgy az égboltot, amilyenek nagyszüleink, őseink láthatták... Sajnos azóta talán a kellenél is jobban civilizálódtunk, s egyre inkább elveszítjük természetes környezetünket, s vele a csillagos égbolt látványát is.*”

¹⁹ A közösségi terek e kereskedelmi kisajátítása radikálisnak tűnő alternatív mozgalmaknak is feltűnt, s megpróbálnak fellépni ellene. Megoldási javaslatok azonban inkább csak tovább porlasztják a társadalom

hasonló eréllyel is kellene szabályozni. Minden eladó, annak is ára van, aminek korábban nem volt, s immár a piacon forog. (Amint láttuk, a környezetgazdaságtan törekvése is ez, a környezeti problémák megoldását/enyhítését várja a piacosítástól.) Tehát jól-rosszul működni kezd a piac mindenütt, éppen csak mi nem tudjuk elhagyni a piacteret, még ha akarjuk sem. Látható, micsoda felelősség terheli a területhasználattal és az építési tevékenységgel kapcsolatos döntéshozatalt! A helytelen politika a minket körülvevő környezetet teljes egészében kiszolgáltatja az üzletnek, s létrehozza a bűn struktúráit,²⁰ amelyekben már-már lehetetlen büntetlenül (jelen esetben fenntartható módon) élni.

Migráció, turizmus

Persze vannak, akik megkísérik a menekülést, a szabadulást e struktúrákból. Ha nem az egyre ajánlottabb fűhöz, a kötélhez vagy a *new age*-hez nyúl az ember menekvés gyanánt, akkor oda próbál menni, ahol még van valami más érték a piaci érték helyett – ám sajnos ezzel gyakran meg is pecsételődik e vonzó, romlatlan értékek sorsa. Többnyire igaz ez akkor is, ha csak látogatóba érkeznek az ember egy ilyen, kevésbé áruformájú helyre (turizmus), s akkor is, ha végleg ott kíván letelepedni (például Budapest zöldövezetében, az agglomerációban). Ahol azonban megjelenik az embertömeg, ott óhatatlanul felüti a fejét az üzleti szellem is (mert hagyjuk), igény támad utakra, csatornára, villanyra; majd gépek és gépjárművek lepnek el mindent, s épp az az érték veszik el, amiért korábban odaáramlottak az emberek. A verseny- és ámokfutás pedig az újabb és újabb, kevésbé érintett helyek felé zajlik tovább, lett légyen szó a Föld legféléreesőbb, legeldugottabb zugairól, vagy akár csak egy városkörnyéki, pihenésre alkalmas területről. S persze akár a klasszikus tömegturizmusról, akár a zöldbeköltözésről van szó, nemcsak a reklámtáblák jelennek meg, hanem az utakkal, szállodákkal és lakóparkokkal letarolt-szétszabdalt zöld területek is, amelyek egykor egybefüggőek voltak.

A migráció persze nem ismeretlen a társadalomtudomány számára, s különféle migrációs korszakokat különböztetnek meg. (1) Az ipari forradalmat követően a városok robbanásszerű növekedését láthattuk, majd (2) a modern iparágak létrejöttével a kisvárosok, elővárosok indultak növekedésnek. (3) Ezt követi a dezurbanizáció szakasza, amikor a rurális (nem városi) népesség indul növekedésnek, illetve terjeszkedik az elővárosi gyűrű, végül (4) a csúcstechnológia révén a munkahelyek is decentralizálódnak, s „*egységes civilizációs szintű településrendszer*” alakul ki (Enyedi [1988]). Mindez persze csak leírja a megfigyelhető tényeket, de tartunk tőle, hogy civilizáltságon sok – ha nem minden – esetben *áruformájú létet* és körülményeket kell értenünk. Ha pedig ez így van, akkor a végső fázis egy egységesen áruformájú településrendszer kialakulása.²¹ Az ötödik korszak, amelyet már mi fűzünk az eddigiekhez, már valóban a végső lépés: a „civilizáció” elől menekülők az utolsó élhető, személyes formájú helyeket is elfoglalják, letarolják és áruformájúvá alakítják, még ha ez esetleg nem is áll a szándékukban.²² A „közlegelők tragédiája” ez is, csak nem a gazda által kicsapott tehén, hanem maga a menekülő ember pecsételi meg a „legelő” sorsát. A káros területfoglalás látszólag feltartóztathatatlanul halad előre. Pedig nem volna ez a kényszeres törekvés, ha a már meglévő, beépített és elfoglalt területeket úgy fejlesztenék, amivel az ember valódi lényegének megfelelő személyes létformát erősítenék.²³

Energetikai-ökológiai szempontból nem mindegy, hogy a fenti dezurbanizáció miként zajlik le. Nem jó, ha a városlakó kiköltözve az agglomerációba továbbra is a városba jár vissza dolgozni, illetve az alapvető egészségügyi, oktatási intézmények még mindig a városhoz kötik. (Ahogy ez általában Budapest környékére is jellemző.) Fontos volna ilyenkor, hogy a megfelelő tömegközlekedési és kerékpáros infrastruktúra is meglegyen

szövetét, mintsem erősítenék azt, így valódi kiutat nem mutatnak: többek között reklámrongálásra, forgalmas útkereszteződésekben békésen fűvezők rave-partijainak megszervezésére buzdítanak. Lásd Naomi Klein nemrég magyarul is megjelent könyvét (2004).

²⁰ A „bűn struktúrái” fogalom először az egyház társadalmi tanításában jelent meg, II. János Pál 1987-es, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájában (#36). (<http://www.katolikus.hu/roma/pe14.html> vagy Tomka-Goják [é. n.], 513–514. o.)

²¹ Murray Bookchin (1992) is ilyen jellegű folyamatra utal, amikor bevezeti sajátos *urbanizáció* fogalmát. Értelmezésében az urbanizáció városnak és vidéknek egyaránt ellensége.

²² Természetesen a migráció egy része tisztán gazdasági okokra vezethető vissza, például a jobb munkalehetőség, a magasabb fizetés reményében költöznek máshová az emberek. Az effajta elvándorlás arányait tekintve ma kevésbé jellemző régiókban, s amúgy is ritkábban vezet új, piaci szellemű még mentes területek feltöréséhez, hiszen épp piaci-gazdasági megfontolások motiválják.

²³ Zöldmezős beruházások helyett barnamezősekre lenne szükség, állítja a környezetérzékeny szakirodalom. S nemcsak az ipari, hanem a lakossági-közösségi beruházásokra is ez vonatkozik: korábban is lakott-beépített helyekre kellene építkezni, azokat kellene a személyes formának megfelelően fejleszteni.

vagy kiépüljön a benépesülő egykori falu és a város között. Ha ez nem így történik, a további gépjármű-közlekedés újabb környezetterhelést okoz. Ha viszont az információtechnológia további fejlődésének eredményeképpen az emberek többsége otthonról dolgozva végezné munkáját, akkor a közösségek széthullását, az emberi kapcsolatok további leépülését, azaz a további individualizációt kell(ene) tudatos politikával ellensúlyozni. Ez ugyanis a társadalmi, s közvetetten a természeti fenntarthatóság záloga.

Az Európai Unió a vidék megtartásának, kibontakoztatásának egyik fontos eszközét látja a turizmusban. Elképzelése használható, csak tudnunk kell, miféle turizmus alkalmas a feladatra. Az ökoturizmust próbáljuk-e föllendíteni, vagy a tömegturizmust, amelynek terjedésével a vidék áruformájúvá alakulása csak újabb lökést kap. Ha a vidék vonzerejét nem valami üzleti dolog jelenti, akkor a turizmus fejlesztése fenntartható törekvés lehet. S úgy tűnik, a természetvédelem törekvései találkoznak a fogyasztók értékrendjének változásával. Az utóbbi 5-10 évben egyre többeket vonz a tiszta, háborítatlan, romlatlan (azaz nem urbanizálódott, nem kommercializálódott) környezet.²⁴ E helyek ilyen formában való megőrzése nyilván az adott régió számára is elemi érdek – még gazdasági értelemben is.

Mindez arra utal, hogy az emberben igenis mélyen gyökerezik a romlatlanság, a nem-piaci iránti vágy, éppen ezért törekszik ilyen helyekre akár látogatóként, akár végső letelepedőként.²⁵ Ez pedig alátámasztja azt, hogy az áruformájú, *homo oeconomicus*-lét nem az ember természetes és megváltoztathatatlan sajátja. Erre az emberben mélyen rejlő beállítottságra kellene alapozni, s olyan területhasználati, építési stratégiát kialakítani, mely a táj és az ember személyes formáját helyezi előtérbe – még a városokban is.

Fenntarthatóság az építési tevékenységben

A személyes forma érvényesülését nemcsak az határozza meg, milyen környezetbe helyezzük épületeinket, hanem maga az épület is környezetté lesz, s árulkodik arról, tervezése során figyelembe vették-e azt a teljességet, amely természet, társadalom és gazdaság együttes (integrált) szemléletében kellene megmutatkozzék. Ennek ellentéte, amikor építési tevékenységünkben a gazdasági funkció elnyomja a többi. Mint fentebb említettük, a már meglévő, beépített és elfoglalt területeken kellene az ember valódi lényegének megfelelő személyes forma érvényesülését erősíteni. Ezzel szemben a mára uralkodóvá vált – eredetileg *Le Corbusier* nevével fémjelzett – építészeti irányzat az atomizálódott „tömegember” szolgálatába állt, s maga is erősítette e káros folyamatot. *Le Corbusier „modern víziójában az ötmillió lakosú várost látjuk, 40 m²-es alapegységekből álló lakáscellákkal, autópályák által összekötött zónákkal. Ez a vízió valósult meg és épül mindmáig. Gyár–logisztika–lakótelep vagy irodaház–logisztika–lakópark, egyre megy”* (Ertsey [2001]).

Mára az építészet jó része biznisszé lett. Egyike azoknak a csúcstechnológiáknak, melyek hozzájárulnak ahhoz a pusztuláshoz, ami felé tartunk – fogalmaz *Ertsey* Attila. Egyre több ember él és dolgozik olyan helyen, ahova fény és levegő csak gépek által jut, s még azt sem tudni, tél van-e vagy nyár, nappal-e vagy éjszaka. Maga *Hamvas* Béla is rezignáltan legyint: van itt minden, design, ergonómia, higiénia – csak meghittség nincs. Nem csoda, hogy e művi, az emberi lényegét figyelmen kívül hagyó környezet egyre többünket menekülésre készítet.

Ezzel szemben az építészetben is azt a tág, integrált szemléletet kell érvényesíteni, amely tanulmányunkat is végigkíséri. Bár az építész feladata az építés, az első állomás mégiscsak személyiségének felépítése, ahonnan kiindulhat. Például a paraszti kultúra – mint minden ősi, természetes kultúra – „*organikus, mert az anyagi és a szellemi tartalom mindig együtt és egységben van* – fogalmaz *Pesti* Attila építész. *Ha sorra vesszük a hához fűződő szavainkat: lábazat, kapuszárny, ablakszem, homlokzat, tetőgerinc... stb., akkor azt láthatjuk, hogy eleink lénynek fogták föl a ma dologinak mondott fogalmakat*”. A házzal tehát mint élőlényel van dolgunk. S ha így közelítünk a kérdéshez, *otthon* fogjuk érezni magunkat benne. Az ilyen építmények nemcsak formájukkal és funkciójukban, hanem anyagukban is szerves kapcsolatban állnak az őket körülvevő tájjal. „*A legorganikusabbak az adott tájból kiemelt anyagok, melyek új »életük«-ben is tudnak azonosulni a tájjal, a ház halálával pedig [képesek] visszatérni oda, ahonnan egykoron kiszakítottak.*”²⁶ S ha mondjuk ez az anyag a fa, akkor természetes, hogy a tájból nem tarvágással, hanem szálaló fakitermeléssel emelik ki, tekintettel az anyag megújuló erőforrás jellegére.

²⁴ Vö. Gubán (2001), Horn (2001). Ugyanakkor mások azt állítják, a turizmus minden formája környezetterhelő és fenntarthatatlan.

²⁵ A jelenség egy része – például a fényűző, zöld lakópark – valószínűleg csak új, jó üzlettel kecsgetett divatjelenség. De még ilyenkor is az emberben mélyen rejlő romlatlanság iránti vágy üzleti kiaknázásáról van szó. Ugyanez a társadalom szempontjából nem más, mint visszaélés a romlatlanság iránti vágygal, a természeti környezet szempontjából pedig visszafordíthatatlan környezetpusztítás.

²⁶ *Nagy Farkas Dudás* Erika interjúja *Pesti* Attila építésszel (2001).

Gyakran hivatkoznak Frank Lloyd *Wright*ra, akinek huszadik századi építészeti fölfogása nagymértékben egybecseng teljességre törekvő elképzelésünkkel. Követői szerves, illetve organikus építésznek tartják magukat. Nyilván ennek sokféle megnyilvánulása, esztétikuma lehet, már csak a Föld arculatát meghatározó ezernyi táj és kultúra okán is.²⁷ S az ember, a maga teljességében, nem hagyható ki ebből. *Makovecz* Imre, az „irányzat” talán legjelentősebb hazai képviselője szavaival ez „a szerves építéset az Isten által teremtett földi világgal tökéletesen harmonizáló mikro és makrokörnyezeteket kíván létrehozni”.²⁸ Ennek érdekében azokból a régi nemzeti hagyományokból merít, amelyek az embert még test és lélek együtteseként szemlélték. S ezeket az organikus épületeket nem csak úgy odatervezik és megépítik valahová. A tervező alaposan bejárja a terepet, szoros kapcsolatba lép a helyekkel, egyszóval a maga teljességében próbálja feltárni a hely sajátosságait, s épületét ebből a forrásból táplálkozva álmódja meg. *Makovecz* a következőt írja egy templom mint közösségi épület tervezéséről: „Nem mindegy, hogy kiknek épül a templom, részt vesznek-e ebben a dologban, milyen események zajlanak le, amíg épül az épület, beleépül-e annak a közösségnek az energiája, figyelme, akarata, reménye, hite abba az épületbe, vagy sem. Egy épület nem akkor kezd funkcionálni, amikor kész van és az emberek belemennek, hanem amikor az épület megépítésének a gondolata fölvetődik.”

A szerves építéset elvei összecsengenek az épületekkel kapcsolatos energetikai megfontolásokkal is,²⁹ vagy legalábbis nem idegenek attól. Ha ugyanis megnézzük a száz évvel ezelőtt épített épületeket vagy településeket, azt látjuk, hogy tudatlanul is a ma már akadémiailag oktató elvárások szerint készültek. Például az Alföldön a széles falak és kis ablakok a tökéletes hőszigetelést szolgálták télen-nyáron, a veranda a passzív napfelfogás eszköze volt, de fontosnak tartották a házak egymás közötti távolságát is.³⁰ Ha a gazdaság fenntarthatatlan, egyfelől föl lehet eleveníteni az egykori közösségi, energiával kapcsolatos tudást, másfelől pedig bevetethők a legújabb anyagok és technológiák, mint például a helyi megújuló energiaforrásokat használó nap-, szél- és geotermikus erőművecskék, melyek kisközösségeket láthatnak el árammal. Megvalósul így az önállóság, a gigantikus ellátórendszerektől való függetlenség fenntartható eszméje is.³¹

Az épületekkel kapcsolatban igen jó kezdeményezés az úgynevezett energiapasszus európai uniós bevezetése, amelynek alkalmazása hazánkban is hamarosan várható.³² Csak remélni tudjuk, hogy a legújabb energiafaló árucikkkel, a klímaberendezéssel felszerelt lakások – legyenek bármilyen kitűnően is hőszigetelve – komoly büntetőpontokat kapnak e rendszerben. Az intézkedés az energiapazarlás mint externália piaci büntetését példázza, s a piacbarát (kevésbé radikális), ám hasznos megoldások közé sorolhatjuk.³³ E ponton érdemes megemlíteni, hogy a lakosság begyömöszölése a Le Corbusier-féle lakótelepekre energetikailag (fűtés) és a területfoglalás szempontjából nem feltétlenül rossz megoldás, ám ennek társadalmi következménye

²⁷ Mindez persze addig igaz, amíg az áruforma egysíkúvá nem teszi e tájakat és kultúrákat. Ám ha ez megtörténik is valahol, akkor is a helyre jellemző egykori, személyesebb formájú állapotból kell kiindulni a döntéshozatalkor.

²⁸ *Pósa* Zoltán interjúja *Makovecz* Imrével. Az irányzatnak rendszeres, negyedéves folyóirata is van, az *Országépítő* (www.orszagepito.org).

²⁹ Az építészet fenntarthatósági-energetikai kérdéseivel kapcsolatban számos hasznos tanulmányt tartalmaz a *Világváros vagy világfalu* című önkormányzati anyag (2004). Érdemes figyelemmel kísérni a 2005-ben indult *Ökotrend* című folyóiratot is, amelynek alcíme: *A fenntartható épített környezetért*. (Interneten elérhető a <http://www.zoldepites.hu> oldalon keresztül – 2005. október 7-i állapot szerint.)

³⁰ *Papp* Imre interjúja *Pesti Attila* építésszel.

³¹ A témával kapcsolatban lásd például az *Ertsey Attila* által szerkesztett *Autonóm kistrégió* című kiadványt (1999).

³² Lásd a *Népszabadság* 2005. január 21-i cikkét (<http://www.nol.hu/cikk/349135> – 2005. december 9-i állapot szerint). A törekvés lényege, hogy az épületek, lakások a jövőben nem adhatók el érvényes energiapasszus nélkül, mely az épületek energiafelhasználását értékeli. A munkát energiaauditorok – szakirányú végzettséggel rendelkező mérnökök – végzik el a felhasznált falazó anyag, a szigetelés, a nyílászárók és a fűtési rendszer minősége, állapota alapján.

³³ S vajon hogyan kívánja orvosolni az épületeket is elcsúfító légkondicionáló berendezések problémáját az Országos Lakás- és Építésügyi Hivatal? Nos, 2006-tól Magyarországon az új építésű házakba kötelező lesz betervezni a légkondicionáló helyét (Légkondi-rendelet [2005]). A csúf gépek tehát eltűnnek a szemünk elől, esztétikusan, szabályozott körülmények között folyhat a jövőben az energiapazarlás. Aligha tévedünk, ha a mai légkondicionáló-divatban a jövő egy újabb – fenntarthatatlan – „alapszükségletét” látjuk, melyről a többség képtelen lesz lemondani. E folyamatot tehát hatásaink nem pusztán tétlenül szemléljük, hanem tevékenyen elősegítjük.

katasztrófális, ami alighanem semmissé teszi az esetleges környezeti előnyöket. Az embereket nem sok kis cellába kell összezsúfolni, s falakat húzni közéjük (lakótelep), hanem megfelelő arányú közösségi tereket biztosítva kell lehetővé tenni a családi életet. Energetikai és társadalmi hatását tekintve ez a megoldás kedvező hatású.³⁴

S végül essék szó az építési tevékenység strukturális vonatkozásáról is, egy konkrét, esettanulmányba illő „fejlesztés” kapcsán! A budapesti West End City Centernek már az elnevezése is sokat sejtet, ha a helyi kultúrához való illeszkedését vizsgáljuk. Óriási bevásárlóközpont Budapest központjában, tömegközlekedéssel is kitűnően megközelíthető helyen, egy régi, lepusztult ipartelep helyén. Mintegy barnamezős beruházásként jött létre – tehát néhány szigorú, fenntartható területhasználattal kapcsolatos követelménynek megfelel. Méretei, funkciója, idegen jellege miatt mégis sokan támadják. *Finta József*, az épület tervezője, a Nádasy Akadémián némileg mentegetőzve a következőképpen nyilatkozott: „*Tudom, hogy a Westend milyen üzleti érdekeket szolgál – s hogy az az életforma, amelyet képvisel, amelyet befogad, finoman szólva »nem nemzeti eredetű«.* S mégis mosolyra késztetnek azok a kritikusi fanyalgások – netán elhallgatások, amelyek itthon ezt a ház-monstrumot érik. Az a 150–200 ezer ember, aki általam-általunk formált tereiben naponta megfordul, másként szavaz, s másként szavaznak azok az öregek, gyerekek, kismamák is, akik az egykoron horrorisztikusan elhanyagolt vasúti területek felett szélesedő tetőkerteken sétálva, egy Budapesten másutt alig fellelhető csendben és védettségben a napfényt élvezik. Ez az az ÉLET, amely engem érdekel – ezért lettem építész.” (Finta [2001])

Ez azonban önbecsapás, öngazolás – a *teljesség* szempontjából. Az áruformájú ember áruformájú szükségleteinek kiszolgálása persze hogy tetszést arat. Ám egy tapodtat sem mozdulunk így a fenntarthatóság felé, éppen ellenkezőleg. Számot vetett-e valaki azzal a strukturális kérdéssel, mi mindenen kell keresztülverekednie magát annak az idősnek, gyermeknek és kismamának, amíg kiér a tetőterre, hogy mintegy tiltott gyümölcsként élvezhesse a napfényt és a szellőt, s hogy – nyitvatartási időben – talán még egy napnyugtát is elcsíphessen? Tartok tőle, számot vetettek ezzel, csak éppen üzleti szempontból. Az épület tehát egy olyan ÉLET-et támogat, amely lényegét tekintve áruformájú, s strukturálisan torlaszolja el a személyes forma felé menekülés útjait. *Kubinszky József Magyar Szemlé*ben írt, a bevásárlóközpont iránti lelkesedését leplezetlenül tükröző sorai végén alighanem akaratlanul, de fején találja a szöveget: „*Ez az [épület-]együttes híven tükrözi azt a kultúrát, amit a nagytöke szán a városoknak.*”

Meglehet, ez a hatalmas bevásárlóközpont sokkal rosszabb is lehetett volna. Alighanem *Finta József* leleményét és beruházókkal szembeni konfliktuskészségét dicséri számos olyan megoldás, amelyekkel még mindig a lehetőségekhez képest a legjobban szolgálja az embert. Maga a projekt, amelyről nyilván nem a tervező döntött, mégis a városképet és a városi életmódot meghatározó gigantomán üzleti érdekek túlsúlyáról tanúskodik. A tervező erőfeszítése szép példa lehet arra, amit a környezetgazdaságtan is a fenntarthatóságért tenni kíván: az életünket uraló üzleti struktúrákat elismerve, azokba mintegy beletörődve elmenni a lehető legmesszebb, s értelmes irányba tágítani a rendszer határait. De vajon miért csak úgy lehet felújítani és újjáéleszteni egy lerobbant, ám központi fekvésű iparterületet, hogy az új funkció minden elemében az áruformát szolgálja? Miért nincs egy többmillió embernek pénzügyi erőforrása és döntéshozói akarata egy széles körű, nem üzleti alapon szerveződő területhasználat megvalósítására?

Önkormányzás – szubszidiaritás – áruforma

Azt, hogy mire költjük el a közösség pénzét, elvileg mi döntjük el. Éppen ezért stratégiai jelentőségű, hogy a döntéseket kik és milyen szinten hozzák. Az Európai Unió által is alapelvvé tett, eredetileg az egyház társadalmi tanításában megjelenő szubszidiaritás (kisegítés) elve³⁵ fontos igazodási pontul szolgál e tekintetben. E szerint a döntéseket azon a lehető legalacsonyabb, azaz a leginkább emberközeli szinten kell meghozni, ahol az adott probléma megoldható. Ugyanakkor, ha a legalacsonyabb, helyi szint képtelen egy probléma megoldására, akkor a fölötte lévő következő szint kisegítésre kötelezett a megoldás érdekében.

Az elv a maga elvontságában érthető és elfogadható, ám az ördög a részletekben rejlik. Az alapelv fenntarthatóság szolgálatába állítását ugyanis valamelyest bonyolítja az, hogy minden esetben az adott szintre jellemző áruformájúság, illetve személyes formájúság mértékét is figyelembe kellene venni, s ennek alapján kellene kialakítani a követendő politikai stratégiát. E vizsgálat a szubszidiaritás mint első fokú kritérium figyelembevételét után mintegy másodlagos kritériumként mindig elvégzendő volna (bár ez már nem tartozik az

³⁴ Tanulságos olvasmány *Ferkai András* kötete (2005) a budapesti lakótelepekről, amelyben jobb életminőséget nyújtó változatokra is találhatunk példákat. (Ezek többnyire régebbi, 50-100 évvel korábbi építésűek.)

³⁵ A szubszidiaritás elvének klasszikus kifejtését lásd XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában, amely 1931-ben született (#79, és #80). (Tomka–Góják [é. n.], 81–82. o.)

Európai Unió kanonizált elvei közé, hanem a teljességre törekvésből fakad). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a formát – a szubszidiaritás elvét – tartalommal kell megtöltenünk, megfelelő értékrend segítségével.

A szubszidiaritás elve nagymértékben összecseng a „kicsi szép”-elvével, hiszen a helyben kezelhető feladatokat helyi szinten kívánja megoldani. Magyarországon az önkormányzatiság rendszerváltozást követő fejlődése ebből a szempontból példamutató, számos érdemi, helyi ügyeket érintő döntési jogkör az önkormányzatokhoz került (Bódi [2003]; Böhm [2002]). Ugyanakkor súlyos bűn e rendszer kialakítása oly módon, hogy a költségekkel járó helyi feladatokat (oktatás, szociális ellátás stb.) a helyiekre bizzuk (helyesen), miközben az ehhez szükséges erőforrásokat, főleg, ha azok helyben képződnek, elvonjuk a központi költségvetés számára. E helyzetben, amely a kritikák szerint sajnos Magyarországot is jól jellemzi, a fenntarthatóságot súlyosan fenyegető tendenciák érvényesülhetnek.

Ilyen esetben a helyi önkormányzat rosszabbnál rosszabb lehetőségek közül választhat. Egyrészt leépítheti azokat a közösségi szolgáltatásokat és intézményeket, amelyek a helyben maradáshoz nélkülözhetetlenek. Másrészt magántőkét vonhat be, amire persze csak a valamilyen pénzügyi haszonnal kecsegtető lehetőséget kínálni tudó önkormányzatok képesek, ám ez kiszolgáltatottá teszi a helyi működést és döntéshozatalt a tőkének és a pénzügyi megfontolásoknak. Ebben az esetben a gazdasági gondolkodás, azaz az áruforma könnyen eluralkathatja a döntéshozatalt, fenyegetve a hosszú távú fenntarthatóságot. Harmadrészt az önkormányzat teljesen föléllheti vagyonát, ha e vagyon a piac számára is vonzó. A saját tulajdonában lévő, természeti és kulturális értékekkel rendelkező területeit mintegy kiárúsíthatja: óriási, még zöld területeket minősíthet át, s arra ipari vagy lakóhelyi funkciókat telepíthet. Ez rövid távon növeli a pénzügyi bevételeket, hosszú távon viszont a valódi – azaz nem csak pénzügyileg értelmezhető – vagyon felélését, visszafordíthatatlan (!) elpusztítását eredményezi. Végül maga az önkormányzat is vállalkozóvá válhat (a vállalkozó önkormányzat ideája) – az áruformájú gondolkodás mintegy betetőzéseként.

S eddig még nem is szóltunk arról a lehetőségről, amikor mindez pusztán a helyi képviselők anyagi mohósága, azaz áruformája miatt következik be! Ekkor mindegy is, hogy az intézményrendszer a helyben hagyott feladatokhoz pénzügyi erőforrásokat is biztosít-e vagy sem, hiszen az áruformájú lét, a „homo oeconomicus”-döntéshozatal lényege a minél nagyobb rövid távú anyagi haszon. Ilyen esetben, épp a kisegítés elvéből fakadóan, átmeneti gyámság alá kellene helyezni az ilyen szinten megrekedt képviselői testületet, s nem a piaci logika, a működő töké stb. további térnyerését ünnepelni. Nem is annyira *csak* a szakértelmet kellene számon kérni a helyi képviselők döntésein, hanem a személyes formának, a gyökerek erősítésének az igényét is.³⁶ Persze ez igencsak radikális elképzelés, s feltételez egy olyan felsőbb döntéshozói szintet, amely képes a tágon értelmezett – tehát nem csak a pénzügyi – vagyon hosszú távú kezelésére, és következetesen a személyes forma talaján áll.

Természetesen nem könnyű megmondani, hogy a felelőtlen vagyonförlélésnek mely mértéke az, ahol ilyen drasztikus, autonómiát csorbító beavatkozás válik szükségessé. Ám vegyük észre, a többségi demokrácia fenntarthatatlan struktúrákhoz vezet akkor, ha a választópolgárok többsége áruformájú szempontok szerint hozza meg döntéseit! Fontos tehát, hogy egy ilyen intézkedés – amely mindig eseti és átmeneti, nem pedig általános jellegű – lehetősége és szükségszerűsége is felmerüljön egy tanulmányban, amely a fenntarthatóság követelményeinek érvényesülését vizsgálja. A beavatkozásra persze vészhelyzetben, mintegy tűzoltás gyanánt lenne szükség, olyan esetekben, amikor a várható végkifejlet egy természeti-társadalmi érték visszafordíthatatlan pusztulásával fenyeget. Ha pedig nincs személyes formát képviselő felsőbb szervezet, erre vonatkozó döntéshozói akarat és felhatalmazás, mely beavatkozna, akkor marad a polgári engedetlenség azok részéről, akik a személyes forma és a valódi fenntarthatóság talaján állnak, s ennek védelmezéséért tenni is készek.³⁷ Egy-egy ilyen akció, még ha esetleg el is bukik, önmagán messze túlmutat: fölhívja a figyelmet az áruformán kívüli szempontok létre és érvényesítésük szükségességére.

A fentiek alapjaként helye van minden olyan erőfeszítésnek, ami képzéssel és oktatással a helyi, részvételen alapuló demokrácia erősítésén, a civil kurázi fejlesztésén fáradozik, még ha ez időigényes is. A múltból fakadó bölcsességre, tapasztalatokra érdemes támaszkodni, amikor az áruforma kevésbé volt átható, s az emberek inkább személyes formában éltek, békében önmagukkal, embertársaikkal és élő természeti környezetükkel.

³⁶ Beliczay (2003) inkább a szakértelmet kéri számon (247–248. o.), ám mi a helyzet akkor, ha ez a szakértelem pusztán a pénzügyi érdekek szakszerű (hatékony) képviselődét jelenti? A magam részéről szerencsésebbnek tartom a személyes forma számonkérését (is) – ami egyébként egybecseng *Beliczay* Erzsébet céljaival.

³⁷ A Zengő-ügy kitűnő példa erre, bár itt a felső szint káros és erőszakos beavatkozásával szemben kell(ett) felvenni helyi szinten a harcot. Gyakran azonban a helyi önkormányzatok hasonlóan káros döntéseivel szemben kellene hasonló civil eréllyel fellépni.

A felülről érkező, hozzá nem értő szabályozásra Makovecz Imre hoz példát: „*Még nyolcvan esztendővel ezelőtt nem hogy kerítés-, de házépítésre sem kellett engedélyt kérni. Mégis, akkor harmonikusak is, magas színvonalúak is voltak a falvaink építészeti szempontból. Nem a komfortfokozatról beszélek, hanem az értelmes alaprajzokról, a kifogástalan építészeti színvonalról. A szabályozottság viszont elképesztő pusztítást hozott magával. Egymással soha nem igazodó, rossz alaprajzokat és nagyon csúnya, össze-vissza épületeket eredményezett. Mindenkinek a kerítése, az épülete más és más, egyik sokkal nagyobb, mint a másik, a harmadikon egész más tetőhéjazat van, mint a negyediken, az ötödik keresztben áll, a hatodik hosszában*”.

Tegyük hozzá, nem annyira a szabályozás, mint inkább a gyökértelemné válás vezetett ide; az áruformájú lét „gyümölcsseit” látjuk ma sokfelé beérni. Az áruformától pedig a szabályozás és a végrehajtás sem tud elválni, bár ettől még törekedni kell rá. Ha pedig „alul” eltűnt a személyes forma, akkor meglehet, kénytelenek vagyunk felülről előcsalogni – természetesen nem (csak) pénzügyi támogatással.

Éppen ezért érdemes fölvetni a felülről, immár az Európai Unióból is olykor zubogó területfejlesztő-felzárkóztató anyagi támogatások kérdését. A támogatások elosztásakor persze a méretgazdaságosság elve érvényesül: nyilván egyszerűbb száz egység pénzt egy helyre adni, mint egységnyi pénzt százfelé. De a külső (pénzügyi) erőforrások bevonásának mindig a helyi igényekre kell épülniük, ügyelve arra, hogy a „fejlesztés” ne taszítsa a korábnál is nagyobb függőségbe a régiót, ne eredményezzen áruformát erősítő, nehezen megszüntethető strukturális kötöttségeket. Az ezzel kapcsolatos munka pedig a források elkülönítésénél, a pályázatok kiírásánál kezdődik. Meglehet, itt is inkább az erőforrások nagyobb mértékű helybenhagyása (nem pedig a pénzek begyűjtése, majd újraosztása) volna a megfelelő, szubszidiaritással és fenntarthatósággal jobban összhangban álló stratégia. De ez a „laissez-faire”-jellegű megoldás is csak akkor követendő, ha a személyes forma megőrzését szolgálja.

Általános irányelvek, javaslatok

Végül, ha konkrét cselekvési recepttel nem is, néhány általános irányelvvel, javaslattal mégiscsak szolgálhatunk. Láttuk, az alulról építkező „szabályozást”, területhasználatot és építési tevékenységet át kell itatniuk a *teljesség*ből fakadó megfontolásoknak. Bizonyos, hogy szükséges néhány példamutató „magterület” létrehozása, amelyekhez idővel a többi terület is igazodhat. Ezek olyan hálózattá fejlődhetnek, mint a Dunántúlon az Ökológiai Tájéközpontok Hálózata, amely szervesen kapcsolódik a nemzetközi Bioszféra Rezervátumok Hálózatához is (Kocsis–Enyingi [2001]). Lantos Tamás, e tájéközpontok egyikének, az ormánságinak a vezetője olyan általános elveket fogalmazott meg, melyek összhangban állnak az általunk kifejtettekkel. Lantos (2001) szerint a *fenntartható táj* kialakulásához vezető út elemei csoportosíthatók (1) a tagolás, (2) az áramlási sebesség szabályozása, (3) az aktív transzport, (4) a szükségszerű védekezés, (5) az alulról építkező tervezés, (6) az önellátás, (7) a középosztály erősítése és (8) az örökség – nem pénzügyi – erőforrássá alakítása témái köré. Ezek az elvek alapvetően egy nem urbanizált, vidéki térség (az Ormánság) tapasztalataiból származnak, de városi környezetre is értelmezhetők.

A *tagolás* a helyi rendszeren belüli változatosság (felismerésén) alapul. Az utcaképtől a hagyományosan természetett növényekig mindenre figyelmet fordít. Az *áramlási sebesség* szabályozása (gyorsítása vagy lassítása) többek között a folyóvíz, a szennyvíz, a turisták, a madarak, a működő tőke, a betelepülők és az információk áramlását vizsgálja, s azt a fenntarthatóság szempontjából gyorsítani (hogy minél kisebb hatással legyen a régióra) vagy lassítani (hogy minél nagyobb hatással legyen a régióra) igyekszik. Az *aktív transzport* a táj szereplői (elsősorban az emberek) input-output folyamatainak szabályozására vonatkozik. Ha például a házakat tapló módjára lepik el a parabolaantennák és a légkondicionáló berendezések (a tapló a fáknál a pusztulás, a rohadás jele), akkor valószínűleg káros információ- és energiaáramlásról van szó, vagyis a folyamat szabályozásra szorul. A hasznos információkat viszont be kell gyűjteni, s a helyi közösség javára kell fordítani. A *szükségszerű védekezés* alapelve arra az általánosnak látszó törvényszerűsége kíván reagálni, mely szerint az erőforrások a gazdaságilag szegény helyek felől áramolnak a gazdasági erővel (s így hatalommal) rendelkező helyek felé.

Az *alulról építkezés* elve, összhangban a szubszidiaritással, a tervezéstől való tartózkodásra szólít föl, ha egy rendszer jól működik (ilyen lehet akár egy megújuló energiára, fatüzelésre berendezkedett falu központi gázfejlesztéstől való tartózkodása). Az elv csak a valóban hiányzó erőforrásokat engedi behozni a térségbe. Ehhez kapcsolódik az *önellátás* alapelve (a kicsi szép), amely az elérhető legnagyobb (s nem teljes!) önellátást célozza. A *középosztály erősítése* a helyi társadalom „szövetének” javítását szolgálja: egy anyagi és kulturális értelemben kettészakadt közösség ugyanis képtelen érdekeinek hathatós képviselőjére az áruformájú hatásokkal szemben. A középosztályhoz tartozás itt minőséget jelent, e réteg tagjai nagyobb valószínűséggel mutatják a teljes ember jegyeit, mint mások. Végül az *örökség erőforrássá alakítása* annyit tesz, hogy a helyiek gazdasági tevékenységéből képződő eredmény valóban elsősorban a helyieket szolgálja, s ne vonják el; a tevékenység valóban a helyi erőforrásokra, sajátosságokra támaszkodik; a közösség a gazdálkodás (gazdasággal való

foglalatoság) során ne veszítse el sajátos arculatát, de ne is lehetetlenüljön el anyagi értelemben (elszegényedés). Örökségből lett erőforráson itt nem pusztán anyagiak értendők: idetartoznak a szellemi-kulturális és a társadalmi tényezők is.³⁸

S hogy ne csupán vidéki, hanem városi helyzetet vizsgáló elemzés következtetéseiről is szó essék, érdemes idéznünk egy olyan tanulmányból, mely a budapesti agglomerációs folyamatok hatásait vizsgálja. A szerzők álláspontja nagyban egybecseng az itt kifejtettekkel, azaz nem csupán a környezeti, hanem a társadalmi fenntarthatóság szempontjait is figyelembe veszik. A környezeti konfliktusok elkerülésére számos fontos momentumot megemlítene, s ezeket a döntéshozatal három eltérő szintjén helyezik el: értelmezik az agglomeráció települései, az agglomeráció egésze és az ország szempontjából fontos törekvéseket.³⁹

Állításuk szerint a környezeti konfliktusok mérséklése érdekében az *agglomeráció településein* el kell kerülni (1) nagykiterjedésű új lakóterületek kialakulását, különösen a belterülettől távol és természeti környezetben; (2) a lakosok ingázását, főleg Budapestre; (3) az új lakosok szegregációját; (4) a települési identitás csökkenését; (5) a települési közösségek fölbomlását és (6) szűk érdekcsoportok céljainak kizárólagos érvényesülését.

Környezeti konfliktusok mérséklése érdekében az *agglomeráció egészében* el kell kerülni (1) a beépített területek túlzott növekedését, a zöldfelületi arány további romlását, ökológiai folyosók eltűnését; (2) a természeti területek beépítését; (3) a települések összenövését; (4) a közlekedési hálózatok további centralizációját; (5) a hulladékmennyiség és a – tisztítatlan – szennyvizek mennyiségének növekedését; (6) a diszharmonikus tájhasználatok kialakulását; (7) a mezőgazdaság további háttérbe szorulását és (8) az elszigetelt döntéseken alapuló területfejlesztést.

Környezeti konfliktusok mérséklése érdekében *országosan* el kell kerülni (1) a főváros és a megye érdekellentéteinek fokozódását; (2) az eleve falusias települések elővárossá válását; (3) nagy tömegek gyökértelessé válását; (4) a nagyvárosi fogyasztói minták terjedését; (5) a főváros túlsúlyának, centrális pozíciójának további növekedését.

Végigtekintve a szempontok e listáján szembetűnő, hogy az általunk is fontosnak tartott, a teljességet szem előtt tartó integrált szemléletet tükrözi, ezért a döntéshozatal során mindenképpen érdemes figyelembe venni – nem csak a budapesti agglomerációban.

Összefoglalás

Integritást hangsúlyozó modellünk általános érvényűséget sugall: nem egyik vagy másik ágazat sajátja, hanem befolyásolni hivatott a teljes (ön)kormányzati döntéshozatalt mint a közösségi döntéshozatal fontos terepét. Mi itt most mégis két ágazatra szűkítve jártuk körül a kérdést, s a területhasználattal és az építési tevékenységgel foglalkoztunk – ám számot vetettünk számos más, távolabbról érintkező témakörrel is. E kitekintések nélkül látóköriünk szűkebb, a tanulmány maga súlytalanabb lenne.

Modellünkben radikális következtetések fakadnak, de ezek a következtetések csupán a ma jellemző tendenciák fényében radikálisak. Szerencsésebb mindezt normalitásnak nevezni, ami megfelelően utal arra: e radikalizmus nem az öncélú felforgatás-vágy terméke.

Kiindulópontunk szerint az élő természet számos helyettesíthetetlen közvetlen és közvetett szolgáltatást nyújt számunkra, s hogy ezek unokáink számára is hozzáférhetőek legyenek, feltétlenül kerülnünk kell a természet pusztítását. A megőrzés része annak vizsgálata, hogy a földfelszín mekkora hányadán működhet többé-kevésbé akadálytalanul a bioszféra, s az élő folyamatok egyik legfontosabbika, a fotoszintézis. Ügyelnünk kell a társadalom egészséges arányára a természeti környezeten belül, de a gazdaság egészséges arányára is a társadalmon belül. A *fenntartható növekedés* melletti érvelés (ami jelen esetben egyre több és több természeti terület elhódítását jelenti) véges földi rendszerünkön belül képtelen és fenntarthatatlan célkitűzés. Persze bizonyos mértékű emberi környezetformálás elfogadható, belefér, mert elviseli a környezetünk (és szükségünk is van erre), bizonyos szinten túl azonban *visszafordíthatatlan* károsodását okozhatja földi életfenntartó rendszerünknek. Az embernek küldetése van környezete formálására, de csak addig, amíg mindezt felelős gondnoksággal gyakorolja.

Amikor a társadalmi szféra fenntarthatóságára hívjuk fel zöldek és nem zöldek figyelmét, számot kell vetnünk azzal, mi is a célunk, milyen jövőkép lebeg a szemünk előtt, s nem utolsósorban, mit tartunk az ember lényegének. Emberképünk nem alapulhat a hagyományos közgazdaságtan *homo oeconomicus*-ideáján, ezen az

³⁸ Ezeket bővebben, gyakorlati példákkal illusztrálva tárgyalja Lantos (2001), 32–56. o.

³⁹ Scheer–Beliczay–Tombácz (2003), 69. o. alapján.

alapon *semmilyen* fenntartható társadalmi-környezeti stratégia nem dolgozható ki. Ellenben magunkénak valljuk a teljes emberről szóló ideát, test és lélek harmonikus együttesét, amely mind a társadalmi, mind a környezeti fenntarthatóság záloga. E keretben a gazdaság is a helyére kerül a teljes rendszeren belül.

Modellünk szerint a természeti tőke jó része nem helyettesíthető termelt (ember által létrehozott) tőkével, s ez a további természetpusztítástól való tartózkodásra szólít föl. Semmiképp sem fenntartható *újabb* földterületek lebetonozása, az ökoszisztémák autópályákkal és bevásárlóközpontokkal való *további* szétszabdálása és új zöldövezeti lakóparkok létrehozása.

A modell rávilágít a méretgazdaságosság (volumenhozadék) problémájára is. Rendszerünk a *termelési oldalon* mindenáron be akarja söpörni ennek gyümölcseit, nem törődve a gigantikus léptékű termelés elszemélytelenítő és helyi környezetet pusztító hatásával (a környezet ugyanis mindenütt helyi!), miközben a *fogyasztási oldalon* a „kicsi szép”-elvet erőlteti, holott a „kicsi” itt éppen „csúnya”, amennyiben erősíti az individualizálódást, az elszemélytelenedést, az áruformát, s fokozza a természeti környezet terhelését.

A területhasználat és az építési tevékenység kapcsán fontos a strukturális vonatkozások felismerése is. Modern rendszerünkben egyre több fenntarthatatlan szolgáltatást *kell* igénybe venni. A városokban ez hangsúlyozottan így van (pedig nem szükségszerű, hogy így legyen), de már vidéken, a falvakban is egyre jellemzőbb, mivel a településfajta a „fejlesztések” révén egyre inkább a városokra kezdenek hasonlítani. Több tanulmány szerint „*egységes civilizációs szintű településrendszer*” van kialakulóban. Ez alatt, sajnos, a legtöbb esetben egységesen *áruformájú* körülmények kialakulását kell értenünk – hacsak nem vizsgáljuk felül fejlődésről és jó(l)létről alkotott elképzeléseinket.

Figyelemre méltó következtetések vonhatók le a tényből, hogy egyre többen menekülnek az áruformájú struktúrák elől. Az emberek – turistaként vagy letelepedőként – egyre inkább oda próbálnak menni, ahol még van valami más érték, mint a piaci érték; ám sajnos ezzel gyakran meg is peccélik e vonzó, romlatlan értékek sorsát (ez egyik legfontosabb közjóságunk, a személyes formájú, romlatlan környezet tragédiája). A jelenség szomorú, ám bizonyítékkal szolgál arra, hogy az emberben igenis mélyen gyökerezik a romlatlanság, a nem-piaci iránti vágy. Erre a beállítottságra kellene alapozni, s olyan területhasználati-építési stratégiát kialakítani, mely a táj és az ember személyes formáját helyezi előtérbe – még a városokban is.

Az építészetben is egy tág, integrált szemléletet kell érvényesíteni. Az építész feladata az építés, lefelől is önmaga felépítése. Kell egy egészséges szellemi alapállás, amelyből kiindulva oldja meg feladatát. Az organikus (szerves) építészet elvei összecsengenek az emberi teljesség és az épületek energiatakarékossági követelményeivel, tehát a fenntarthatóság szempontjából követendőek.

A döntéshozatal struktúrája szempontjából fontos az Európai Unió által is kanonizált szubszidiaritás (kisegítés) elve. Ugyanakkor minden esetben figyelembe kell venni az adott döntési szintre jellemző áruformájúság, illetve személyes formájúság mértékét is, s ennek alapján kell kialakítani a követendő stratégiát. A szubszidiaritás első fokú kritériuma mellett tehát szükség van e másodlagos kritérium vizsgálatára is. Ez persze (egyelőre?) nem európai uniós követelmény, hanem teljességre törekvésünkből fakad. Mindenesetre az Unióban a vidékfejlesztéssel kapcsolatban is előremutató folyamatok indultak meg, erre utal a Cork-i Deklaráció (1996) és az Európa Tanács által elfogadott Vidéki Térségek Európa Kartája (1995). Mindez legalábbis fontos kapcsolódási pont integrált modellünk és a jelenlegi törekvések között.

Végül, ha nemcsak álmodozni, hanem a gyakorlati megvalósításról is gondolkodni szeretnénk, érdemes szövetségeseket keresnünk. Mivel célunk a teljességre törekvés jegyében megvalósított fenntarthatóság, nem nehéz észrevenni, hogy az egyházakban akkor is jó szövetségesre találhatunk, ha nem vagyunk hívők. Nem utasíthatni, kioktatni kellene őket valamiféle álhumanista, álszabadságjogos alapról, hanem kellő alázattal, mégis egyenjogú partnerként közeledni hozzájuk. Akár olyan témákkal is, mint a területhasználat és az építési tevékenység irányelvei (s nem konkrétumai). Kölcsönösen hasznos lehetne ez a párbeszéd, s közben az egyházak is kialakíthatnák álláspontjukat e mindannyiunkat érintő fontos kérdésben. Éppen ezért a hívek számának csökkenése, hazánk mintegy missziós területté válása egyáltalán nem örömteli esemény, hanem a teljes rendszer fenntarthatatlanságára utaló vészjelzés. Vegyük észre, a vallás, gazdag keresztény hagyományunk *elválaszthatatlan* attól a tájtól és régiótól, amelynek fenntarthatóságáért fáradozunk! A történelmi egyházak tanítását tüzetesen megvizsgálva szembeötlő, hogy ugyanazt a valódi radikalizmust képviselik az áruformával szemben, mint ami a fenntarthatóságot hangsúlyozó integrált rendszerből is következik.

Vajon a modelltől fakadó radikális következtetéseket nem fogják-e múltba révedésnek, valamiféle retrográd (akár klerikális) reakciónak bélyegezni? Meglehet, így lesz, pedig szó sincs általános technológia és „fejlődés”-ellenességről. A vasútfejlesztésnek például fontos szerepet kell kapnia a fenntartható területhasználatban, noha a vasút az ipari forradalom egyik jelentős vívmánya. Modern eszközeink, csúcstechnológiáink, lehetőségeink ésszerű, azaz a normalitás jegyében való használatára van szükség itt is. S valamiféle erőszakos vallási térítés

igénye sem merül föl, pusztán csak annak belátásáról van szó, hogy fenntarthatóság és hagyományos vallás szorosan összefüggenek.

Jelen tanulmány e konzervatív, múltból való kreatív építkezésre (s nem a múlt visszahozatalára) főlshóító rétegét félretéve is kirajzolódik a téma két, markánsan eltérő megközelítése: a környezeti szempontokat radikálisan érvényesíteni kívánó *zöld* vagy *ökológiai* irányzat, illetve a gazdasággal, a piaccal meglehetősen „barátságban álló”, azt felforgatni nem kívánó, sőt kiterjeszteni akaró *környezetgazdasági* irányzat. Az ökológiai irányzat annyiban összeegyeztethető az integrált szemlélettel, amennyiben a társadalmi szféra szempontjait is hajlandó figyelembe venni.

Érdeemes azonban egy harmadik irányzatról, a *technokratákról* is szólni. Egyelőre úgy tűnik, ők uralják a fontos döntéshozatali pontokat, s a technológiai fejlődéstől várják a fenntarthatósági problémák megoldását. Nem tesznek föl valódi kérdéseket, s ha mégis ilyenekkel szembesülnek, a fejlődésre hivatkozva bagatellizálják s kerülnek meg ezeket. A technokrata beállítottság olykor persze egybeeshet a környezetgazdasági állásponttal, de azért belátható, a kettő nem egészen ugyanaz.

De mit is mond a piacbarát⁴⁰ környezetgazdaságtan a területhasználatról és az építési tevékenységről? Alapvető célkitűzései közé tartozik az externália internalizálása, vagyis az IMBY⁴¹ szemlélet, amelynek következtében fenntarthatatlan tevékenységünk „gyümölcsseit” is mi magunk „élvezzük”, és ártalmait, költségeit nem terhelhetjük másokra. Ez még a *homo oeconomicus*-szemléletben is hatásos törekvés: ha fenntarthatatlan tevékenységünk költségei közvetlenül nálunk csapódnak le, akkor ez erőteljes ösztönzés a fenntarthatóság irányába. Az irányzat mindennek érdekében például a környezetértékelést (a költségek pontosabb számbavételét), az épületekre az energiapasszust, a káros tevékenységek megadóztatását (és nem betiltását) alkalmazza, ami nem más, mint piaci eszközök alkalmazása a fenntarthatóság érdekében.

E fölfogás szerint a természeti tőke helyettesíthető ember által létrehozott (termelt) tőkével, azaz mindaddig fenntartható a gazdálkodás, amíg az elpusztított természeti tőke helyett azzal egyenértékű termelt tőkét hozunk létre. Fenntartható a földterület lebetonozása, autópályákkal és bevásárlóközpontokkal való szétszabdálása, ha az így elveszett természeti tőke értéke kisebb az ily módon létrehozott javakénál. Nem mindegy persze, miként rendelünk pénzösszeget az elveszett természeti tőkéhez, és mekkorát. S van, ahol már maguk a hatékonysági megfontolások is megállítják a fenntarthatatlan „civilizálódást”: például az erőltetett infrastruktúraépítés bizonyos népsűrűség alatt tisztán közgazdasági alapon is megkérdőjelezhető.

A piacbarát környezetgazdaságtan nagy veszélye, hogy a fenntarthatósági problémák mindegyikét piaci-gazdasági nehézségként látta. Könnyen arra a következtetésre juthatunk: először kellően gazdagnak kell lennünk, hogy majd utána környezetvédelemmel, fenntarthatósággal is foglalkozhassunk. Az irányzat nem teszi föl azt az alapkérdést, hogy milyen az egészséges viszony a gazdaság és a társadalom, vagy a gazdaság és a természet között, talán túlságosan sokat remél a gazdasági megoldásoktól. Ugyanakkor éppen azért, mert gazdasági alapokon áll, javaslatait könnyebben gyakorlatba ültethetjük, mint a normalitást célzó modellből fakadó elképzeléseket. Mi több: mai fenntarthatatlan rendszerünkben sok környezetgazdasági javaslat már magában is háttorzongatóan radikális a technokrata és növekedéspárti döntéshozók számára. Mindezek miatt úgy tűnik, a radikális és a kevésbé radikális megközelítések terén is valamiféle okos, taktikai egyensúlyra van szükség. A környezetgazdaságtan tűzoltása nélkül alighanem gyorsan megsemmisülne minden, amit egyáltalán érdemes hosszú távon fenntartani – miközben persze azért jó lenne, ha a tűz megelőzésével is mind többen foglalkoznánk.

HIVATKOZÁSOK

Beliczay E. [2003]: *Az agglomeráció közlekedés okozta környezeti problémái és a területfejlesztés összefüggései*; in: Kiss K. (szerk.): *Zöld gazdaságpolitika – Egyetemi jegyzet közgazdász hallgatóknak*; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest, 242–257. o.

Bódi F. [2003]: *Önkormányzás és területpolitika*; Agroinform Kiadóház, Budapest

Bookchin, M. [1992]: *Urbanization without Cities – The Rise and Decline of Citizenship*; Black Rose Books, Montreal; a könyv egy fejezete magyarul: *Városellenes urbanizáció*; in: Lányi A. (szerk.): *Természet és*

⁴⁰ Fontos megjegyezni, hogy integrált szemléletünk sem piacellenes, hanem csak a maga helyén szeretné látni a piacot és a piaci gondolkodást.

⁴¹ IMBY=In My Back-Yard, azaz „az én kertem végébe”.

- szabadság – Humánökológiai olvasókönyv*; ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet – Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 183–190. o.
- Böhm A. [2002]: *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*; Agroinform Kiadóház, Budapest
- Curtis, F. [2003]: *Eco-localism and sustainability*; Ecological Economics 46, 83–102. o.; várható magyar nyelvű megjelenés 2006-ban, a Kovász című folyóiratban
- Daly, H. E. [2001]: *A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval*; Kovász, tavasz–nyár, 5–22. o.
- Enyedi Gy. [1988]: *A városnövekedés szakaszai*; Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ertsey A. (szerk.) [1999]: *Autonóm kistérség – Országos ajánlás*; Független Ökológiai Központ Alapítvány, Budapest
- Ertsey A. [2001]: *Kitágított építészeti*; előadás a Nádasy Akadémián 2001. június 16-án tartott Építészeti – Belső terek és a természet című szimpóziumán (http://www.nadasdy.org/magyar/forum/ep_ertsey.html – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Ferkai A. [2005]: *Lakótelepek*; Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, Budapest
- Finta J. [2001]: *A mesterséges terek természetes élete*; előadás a Nádasy Akadémián 2001. június 16-án tartott Építészeti – Belső terek és a természet című szimpóziumán (http://www.nadasdy.org/magyar/forum/ep_finta.html – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Georgescu-Roegen, N. [2002]: *Az entrópia törvénye és a gazdasági probléma*; Kovász, 19–31. o.
- Gonczi A. [2004]: *Az élő természet adományai*; Kovász, 15–43. o.
- Gubán P. [2001]: *Fenntartható turizmus- és erőforráshasználat a vidékfejlesztésben*; in: Kocsis A. (szerk.) [2001], 81–118. o.
- Horn G. [2001]: *A turizmus hatása az ökológiai és a társadalmi sokféleségre*; Kovász, ősz–tél, 153–165. o.
- Kavanaugh, J. F. [2003]: *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban – A kulturális szembenállás lelkisége*; Ursus Libris – Altern-csoport, Budapest
- Kerekes S. [2002]: *Méretgazdaságossági és jóléti optimum a környezetvédelmi szolgáltatásokban*; Közgazdasági Szemle, november, 972–985. o.
- Klein, N. [2004]: *NO LOGO – Márkák, multik, monstrumok*; AMF – Tudatos Vásárlók Egyesülete, Budapest
- Kocsis A. – Enyingi T. [2001]: *„Fenntartható fejlődés” modellkezdemenyezések és az ökológiai tájközpontok hálózata a Dunántúlon*; in: Kocsis A. (szerk.) [2001], 57–74. o.
- Kocsis A. (szerk.) [2001]: *Gondolatok az ökológiai vidékfejlesztésről*; Agroinform Kiadóház, Budapest
- Kocsis T. [2002]: *Gyökereink – Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban*; Kairosz Kiadó, Budapest
- Kolláth Z. [2001]: *Fényszennyezés és világitástechnika*; Elektrotechnika, május (http://fenyszennyezés.csillagaszat.hu/cikkek/fenyszennyezés_es_vilagitastechnika.html – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Kolláth Z. – Gyarmathy I. [2004]: *A fényszennyezés-konferencia állásfoglalása*; Debrecen, 2004. szeptember 22. (http://fenyszennyezés.csillagaszat.hu/jogi_ajánlások/a_fenyszennyezés_konferencia_allasfoglalasa.html – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Kubinszky M. [2001]: *Westend város a Váci úton*; Magyar Szemle, június (http://www.magyzsemle.hu/archivum/10_5-6/9.html – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Lantos T. [2001]: *A tájak fejlődése*; in: Kocsis A. (szerk.) [2001], 23–56. o.
- Lányi A. [2002]: *Ökopolitika és hagyomány*; Kovász, tavasz–tél, 5–17. o.
- Léghőkövető-rendelet* [2005]; TV2 – Tények, 2005. szeptember 5. (http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000106834&archiv=1&next=0 – 2005. november 26-i állapot szerint)
- Molnár P. [1998]: *A jó szövetségekre alapozna az országépítő – Interjú Makovecz Imrével*; in: *Innen az Óperencián – Interjúk a nemzetstratégiáról*; a Windsor Klub Könyvei III., Budapest

(<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/politika/hungpol/operenc/html/3.htm> – 2005. november 26-i állapot szerint)

Nagy Farkas Dudás E. [2001]: *Emberhez mért házakat tervezni, építeni – Beszélgetés Pesti Attilával, a szabadkai Építőmérnöki Kar abszolvensével*; Hét Nap – Vajdasági Magyar Hetilap, november 7.
(<http://www.hetnap.co.yu/8.43/cikk17.html> – 2005. november 26-i állapot szerint)

Neumayer, E. [2003]: *Weak versus strong sustainability – Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*; Edward Elgar, második, javított kiadás

Papp I. [2004]: *Milyen is az alföldi építészet? – Száz évvel ezelőtt pontosan tudták, milyen házat kell építeni – Beszélgetés Pesti Attila építésszel*; Magyar Szó, július 19.
(<http://www.hhrf.org/magyarszo/arhiva/2004/jul/19/main.php?l=muvelodes.htm> – 2005. november 26-i állapot szerint)

Polányi K. [2004]: *A nagy átalakulás*; 2. kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest

Pósa Z. [2002]: *Makovecz breviárium – „A szerves építészet a teremtett világgal harmonizáló környezeteket hoz létre!”*; Új Könyvpiac, augusztus 17. (<http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=182> – 2005. november 26-i állapot szerint)

Röpke, I. [1999]: *The dynamics of willingness to consume*; Ecological Economics 28, 399–420. o.; magyarul: *A fogyasztási hajlandóság mozgatórugói*; in: Pataki Gy. – Takács-Sánta A. (szerk.): *Természet és gazdaság – Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*; Typotex Kiadó, Budapest, 2004, 323–359. o.

Scheer M. – Beliczay E. – Tombácz E. [2003]: *A budapesti agglomerációs folyamatok környezeti és társadalmi hatásai*; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Környezettudományi Intézet, Budapest

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Spéder Zs. [2002]: *A szegénység változó arcai – Tények és értelmezések*; Andorka Rudolf Politikatudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest

Tombácz E. [2002]: *A modern nagyváros, mint a fenntartható fejlődés koncentrált kudarca*; in: Pálvölgyi T. – Nemes Cs. – Tamás Zs. (szerk.): *Vissza vagy hova? – Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon*; Tertia Kiadó, Budapest

Tomka M. – Goják J. (szerk.) [é. n.]: *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*; Szent István Társulat, Budapest

Utasi Á. [2004]: *Feláldozott kapcsolatok – A magyar szingli*; MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Victor, P. A. [2005]: *Eric Neumayer – Weak versus strong sustainability*; könyvismertetés, Ecological Economics 52, 127–128. o.

Vida G. [2001]: *Helyünk a bioszférában*; Typotex, Budapest

Világváros vagy világfalu, avagy fenntartható építés és településfejlesztés Budapesten és az agglomerációban [2004]; Önkormányzati anyag, Független Ökológiai Központ Alapítvány, Budapest

Wackernagel, M. – Rees, W. E. [2001]: *Ökológiai lábnyomunk – Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?*; Föld Napja Alapítvány, Budapest